

к 85

3139-р

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

Кривопишина Олена Анатоліївна

УДК 159.954:82-053.67

ПСИХОЛОГІЯ ЛІТЕРАТУРНОЇ ТВОРЧОСТІ В ЮНОСТІ

Спеціальність 19.00.07 — педагогічна та вікова психологія

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора психологічних наук

Київ — 2011

НБ НПУ

100068266

7518

НБ НПУ ім. М.П. Драгоманова

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі психології Інституту філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України

Науковий консультант — доктор психологічних наук, професор, дійсний член НАПН України
Моляко Валентин Олексійович,
Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, лабораторія психології творчості, завідувач

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор, дійсний член НАПН України
Чепелева Наталія Василівна,
Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, заступник директора з наукової роботи

доктор психологічних наук, професор,
Мойсеєнко Лідія Анатоліївна,
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, кафедра вищої математики, професор; Інститут фундаментальної підготовки, директор

доктор психологічних наук, доцент
Чернобровкін Володимир Миколайович,
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, кафедра психології, завідувач

Захист відбудеться 20 квітня 2011 р. о 13-00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.10 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий «14» березня 2011 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. В. Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Простір ХХІ століття — це простір глобальних криз, насамперед, це криза змісту людського існування, духовного надбання людства, криза культури. Характер сучасного суспільного розвитку надає особливої гостроти самовизначенню творчої особистості, яка здатна активно змінювати світ та своє «Я» в цьому світі. У період кризи техногенної цивілізації набуває все більшої значущості фундаментальна наукова проблема, яка пов'язана з розвитком творчості людини. Саме творчість здатна піднести особистість до духовної діяльності, до відкриття нових змістів у науці, мистецтві та житті взагалі.

Розв'язання проблеми розвитку творчості покладається на історичний досвід, залежно від способу життя людини, образу світу, який у неї формується, а також від вимог суспільства до творчої особистості. В умовах сучасної цивілізації, у зв'язку з підвищенням рівня в життєдіяльності людини наукових технологій, розвитком технократичного мислення виявляється дуже важливим зосередити увагу на психологічному аспекті розвитку літературно обдарованої особистості. На перший план виступають соціокультурні умови, які гальмують чи зумовлюють розвиток тих якостей особистості, котрі допоможуть їй реалізувати творчий потенціал. Літературна творчість має свій кінцевий продукт — літературу, як духовне джерело, що впливає на вдосконалення соціального середовища, міжособистісних стосунків та людину в цілому. Літературно обдаровані особистості — це творці прекрасного, гармонійного в культурі та природі.

Питання про природу, механізми, закономірності літературної творчості, особистісний та творчий розвиток людини в процесі творчої діяльності в юності до цього часу залишається в різних галузях психології та літературознавства відкритим для наукової дискусії. Все вищезазначене зумовлює актуальність наукового дослідження літературної творчості особистості юнацького віку та визначення чинників її творчого розвитку в соціокультурному просторі.

У психологічній науці створене загальнотеоретичне психологічне вчення про розвиток людської психіки в діяльності, про активний творчий характер особистості (Л. С. Виготський, В. В. Давидов, Г. С. Костюк, О. М. Леонтьєв, С. Д. Максименко, С. Л. Рубінштейн та ін.); виконано ряд фундаментальних досліджень з проблем психології творчості (Б. М. Кедров, В. А. Крутецький, Н. С. Лейтес, Я. О. Пономарьов, Б. М. Теплов, О. К. Тихомиров та ін.); виявлено особливості творчого процесу (Ж. Адамар, Д. Пойа, А. Пуанкаре); розроблена системно-стратегічна концепція творчої діяльності (В. О. Моляко).

Створений величезний корпус психологічних теорій, концепцій, наукових праць, які розкривають проблему розвитку творчого потенціалу особистості (А.Г. Асмолов, Б.С.Братусь, М. Й. Борншевський, Е. В. Ільєнков, М. К. Мамардашвілі, В. А. Роменець, І. С. Якиманська та ін.); визначають специфіку особистісного становлення в творчих видах діяльності як умову поглибленого вивчення психологічного світу людини (К. О. Абульханова-Славська, Б. Г. Ананьєв, О. О. Бодальов, А. В. Брушлинський, Д. Б. Ельконін, В. П. Зінченко, В. М. М'ясищев, М. Г. Ярошевський та ін.).

У вивченні системно-структурних характеристик різних видів творчості визначаються закономірності освоєння зростаючою особистістю конкретних видів і форм творчої діяльності (Л. А. Венгер, В. В. Давидов, В. М. Дружинін, О. М. Дяченко,

А. А. Мелик-Пашаєв, В. С. Мухіна); досліджуються особливості вікового розвитку творчої особистості (І. А. Дубровіна, Є. О. Климов, О. М. Матюшкін, А. О. Реан, О. Л. Яковлева та ін.). Дитяча творчість (яка полягає в суб'єктивній значущості новітнього продукту) та генезис творчих здібностей дітей розглядається в роботах Д. Б. Боговяленської, В. В. Давидова, А. З. Зака, Я. О. Пономарьова та ін.

Специфіка літературно-художньої діяльності розкривається в концепціях психологів, філософів, теоретиків культури, літературознавців і психолінгвістів (Є. Я. Басін, М. М. Бахтін, В. Б. Блок, С. М. Ейзенштейн, В. В. Іванов, О. О. Леонтьєв, Ю. М. Лотман, О. О. Потебня, П. О. Флоренський та ін.).

Питанням становлення літературної творчості дітей та молодших школярів присвячені роботи З. М. Новлянської та В. П. Ягункової, розвиток літературних здібностей досліджено Є. А. Корсунським, структура літературних здібностей представлена в монографіях О. В. Ковальова і В. М. М'ясищева, вивчено самостійну художньо-словесну творчість учнів З. В. Юрченко, особливості розвитку здібностей до літературної творчості старшокласників визначено М. А. Мудрак.

Таким чином, у сучасній психологічній науці створені передумови для дослідження літературної творчості в юності — і в той же час відсутній єдиний погляд на її структуру, психологічні чинники розвитку вербально-художньо обдарованої особистості, етапи онтогенетичного розвитку, які можна вважати чутливими для літературної творчої діяльності зростаючої особистості

Психологічна і соціальна значущість визначеної проблеми, а також необхідність проведення системно-структурного аналізу наукового знання про взаємозв'язок розвитку особистості в юності та процесу літературної творчості зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: «Психологія літературної творчості в юності».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дослідження входить до загальної теми лабораторії психології творчості Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України «Психологічні особливості творчої діяльності в складних та екстремальних умовах», номер державної реєстрації — 0100U000072, до плану наукових робіт кафедри психології Інституту філософської освіти і науки НПУ імені М. П. Драгоманова за напрямком «Теорія та технологія навчання та виховання у системі народної освіти», затверджена Вченою радою НПУ імені М. П. Драгоманова (протокол № 1 від 31.01.2005) та узгоджена Міжвідомчою Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології НАПН України (протокол № 8 від 25.10.2005).

Мета дослідження — теоретичне обґрунтування і експериментальне вивчення психологічних особливостей, механізмів процесу породження вербально-художнього тексту, закономірностей розвитку літературної творчості в юності, розробка психофрактальної концепції літературної творчості в юності і створення на її основі комплексної програми розвитку літературно обдарованих особистостей юнацького віку.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати стан вивчення проблеми літературної творчості в умовах сучасного етапу розвитку психологічної науки, вивчити рівень дослідження творчості як предмету дослідження психології, обґрунтувати доцільність вивчення творчості з позицій системно-структурного підходу, визначити психологічні особливості творчої

особистості у її взаємодії зі світом. Провести теоретичний аналіз дослідження вікових відмінностей та мотиваційних особливостей особистості юнацького віку, визначити сенситивні періоди розвитку творчих особистостей.

2. Обґрунтувати можливість застосування теорії динамічних систем та новітньої теорії тексту під час психологічного аналізу процесу породження вербально-художнього тексту, визначити сутність поняття текст, особливості літературного (вербально-художнього) тексту та механізми його породження творчими особистостями.

3. Розробити психофрактальну концепцію літературної творчості в юності: розглянути процес літературної творчості у вимірах теорії динамічних систем, виявити основні типи атракторів процесу літературної творчості, визначити основні періоди онтогенезу творчої особистості, здійснити біографічне вивчення процесу літературної творчості авторів вербально-художнього тексту минулого, проаналізувати індивідуальні моделі узагальненого простору творчих особистостей.

4. Розглянути самостійну літературну творчість авторів вербально-художніх текстів як наслідок первинної дисипації та вторинної атракції хаотичного творчого процесу, охарактеризувати дисипативні та атрактивні процеси в онтогенезі творчої особистості та визначити їх вікову кореляцію, дослідити індивідуальну специфіку літературної творчості через аналіз хронотопів.

5. Провести порівняльний аналіз здібностей до літературної творчості, здібностей до образотворчої діяльності та здібностей до математичної творчості; на основі узагальнення виявити споріднені типи загальної художньо-просторової обдарованості творчих особистостей, визначити особливості формування «первісної матриці» у процесі онтогенезу бінарно обдарованих особистостей.

6. Здійснити експериментальне дослідження процесу літературної творчості в юності на матеріалі (авто)біографічних даних авторів вербально-художнього тексту сучасності. Розробити комплексну програму розвитку літературно обдарованих особистостей юнацького віку та експериментально перевірити ефективність моделі психолого-педагогічного супроводу творчих особистостей.

Об'єкт дослідження — процес літературної творчості в юності.

Предмет дослідження — психологія літературної творчості в юності (процесуально-динамічний та індивідуально-віковий аспекти).

В основу дослідження були покладені наступні **припущення**:

1. На сучасному — мультипарадигмальному — етапі розвитку наукового знання літературну творчість доцільно досліджувати з позицій системно-структурного підходу. Як системне явище вона включає певну сукупність взаємопов'язаних між собою компонентів: літературний процес, творча особистість, продукти творчої діяльності, літературні здібності та міра їх індивідуальних проявів в юності. Процес літературної творчості в юності поєднує загальні ознаки творчого процесу зі специфікою літературної творчої діяльності. Механізми процесу літературної творчості перебувають у тісній залежності від вікових особливостей розвитку мотиваційної, емоційної та пізнавальної сфери особистості в юності.

2. Аналізуючи процес творчості у термінах теорії динамічних систем і розглядаючи творчий продукт (вербально-художній текст) разом з творчою особистістю його автора як низку самоподібних фракталів, можна виявити основні

складні, індивідуалізовані, «особистісні» механізми, що забезпечують процес породження тексту. У ролі основних механізмів мають виступати «особистісні» атрактори — часо-просторові характеристики онтогенезу особистості, які впливають на складення неповторного, складного, авторського малюнку «фрактала». З'ясувавши особливості, структуру та конфігурацію одного з низки самоподібних фракталів, можна реконструювати інші фрактали з цієї низки, тобто по (авто)біографічним даним визначати особливості індивідуальної психічної матриці творчої особистості — або навпаки, по особливостям творчого продукту відтворювати біографічні відомості про авторів вербально-художнього тексту та особливості їх формування в юності.

3. Атракторами процесу літературної творчості виступають: 1) механізми самої мови й мовлення (механізми породження вербального тексту) — на нижчому, загальному рівні; 2) індивідуальні особливості творчої особистості, які формуються у процесі її онтогенезу. Атракторами першого рівня виступають комунікативні фрагменти та комунікативний контур висловлювання (КФ і КВ), атракторами другого — часо-просторові чинники, які змушують несталу, хаотичну систему завдяки точкам «притягання» отримувати фрактальну розмірність, набуваючи певних завершених форм. Процес взаємодії творчої особистості з навколишнім «часо-простором» відбувається таким чином: у першому — пасивному — періоді формування творчої особистості на тлі визрівання певних мозкових структур здійснюються різні впливи на неї певних часо-просторових чинників, і таким чином формується своєрідна «часо-просторова матриця» майбутнього творця. Ця матриця під час завершального етапу (після 17–18 років) становлення і остаточного визрівання всіх мозкових структур вимагає нового втілення — у творчої особистості виникає свого роду «відповідь» на зовнішні впливи — бажання створити власний віртуальний простір (простір власне самостійної — оригінальної творчості). Первісна (дитинна) часо-просторова матриця є своєрідною «формулою» подальшого розгортання «первісного фракталу» в низку самоподібних. Причому первісна матриця (і прагнення її постійного відновлення, особливо під час кризових ситуацій), діє упродовж усього життя.

Методи дослідження. Для досягнення мети, вирішення поставлених завдань, перевірки сформульованих гіпотез було використано комплекс методів дослідження. *Загальнонаукові методи:* теоретичний аналіз наукових і літературних джерел з проблеми дослідження, синтез, порівняння, узагальнення; *емпіричні:* спостереження, анкетування, бесіди, аналіз біографічних даних, інтерв'ювання, метод експертних оцінок, аналіз продуктів творчої діяльності, контент-аналіз, експеримент); *математичні:* статистичні методи обробки даних (χ^2 -критерій Пірсона, λ -критерій Смирнова-Колмогорова) та якісної інтерпретації результатів дослідження. На різних етапах дослідження застосовувався комплекс формалізованих і неформалізованих діагностичних методик, зокрема, тест Дж. Гілфорда «Незвичайне використання» (вербальний тест творчого мислення), тест невербальної креативності Торренса «Завершення малюнків», тест вербальної креативності С. Медніка, тест творчих здібностей Х.Зіверта, експрес-діагностика емпатії І. М. Юсупова, опитувальник емпатійних тенденцій А. Меграбіана-К. Епгітейна, авторські психодіагностичні методики — анкети «Психологія літературної творчості» та «Психологія художньої творчості» (з метою дослідження умов формування творчих особистостей та особливостей творчого процесу у сфері літератури та образотворчого мистецтва).

напівпроективна методика «Незакінчені речення». Надійність і вірогідність результатів дослідження забезпечується вихідними науково-методологічними принципами, використанням стандартизованих методик, емпіричною перевіркою аналітичних висновків, відповідністю методів дослідження його меті і завданням.

Наукова новизна та теоретичне значення одержаних результатів полягають у тому, що:

- *вперше* проведене системне теоретико-експериментальне дослідження психологічних особливостей літературної творчості в юності; з позицій системного підходу та системно-стратегічної концепції творчої діяльності обґрунтовано загальнотеоретичну модель літературної творчості з метою створення цілісного уявлення про структуру, механізми, природу в період юності; розроблено психофрактальну концепцію літературної творчості в юності; розглянуто процес літературної творчості у термінах теорії динамічних систем, вивчено літературну творчість у юності на перетині різних соціокультурних просторів у різних планах розвитку — культурно-історичному, етнопсихологічному та ціннісно-смысловому; розроблено комплексну програму розвитку літературно обдарованих особистостей юнацького віку;

- *поглиблено та уточнено* категоріальний апарат, психологічний зміст та сутність понять, пов'язаних з темою дослідження: літературна творчість (акцентовано увагу на механізмах творчості та умовах, що її стимулюють); процес літературної творчості як низка «самоподібних» фракталів, основні типи «атракторів» у процесі породження вербально-художнього тексту, комунікативні фрагменти (КФ) та комунікативний контур висловлювання (КВ) як атрактори першого рівня, особистісні атрактори другого рівня (що зумовлюють розвиток особистості, здатної до літературної творчості), у свою чергу представлені часо-просторовими характеристиками середовища; дисипативні та атракативні процеси онтогенезу творчої особистості;

- *набуло подальшого розвитку* знання про часо-просторові чинники розвитку творчої особистості, функційний чинник, що впливає на формування певного типу творчої особистості, вікові періоди, сенситивні для літературної творчості в контексті системно-структурного та онтогенетичного аналізу.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що на основі розробленої в дослідженні психофрактальної концепції літературної творчості в юності створено комплексну програму для літературно обдарованих особистостей юнацького віку, спрямовану на розвиток творчої особистості та стимулювання літературної творчої діяльності в юності, яка може бути використана викладачами ВНЗ, шкільними психологами, вчителями у навчальній та виховній роботі. Розроблені методи психологічної діагностики літературно обдарованих та художньо обдарованих особистостей можуть використовуватися практичними психологами, вчителями, методистами різних навчальних закладів з метою пошуку та подальшого розвитку творчого потенціалу юнаків та молоді. Отримані результати можуть бути використані під час проведення лекцій, практичних і семінарських занять з курсів «Психологія творчості», «Психологія журналістської творчості», «Педагогічна та вікова психологія», «Основи психології та педагогіки», «Психологія і педагогіка вищої школи». Автором розроблено та опубліковано тематичні програми та конспекти лекцій «Психологія творчості» та «Психологія журналістської творчості».

Авторський спецкурс «Психологія творчості» успішно апробований у навчальному процесі та рекомендований для підготовки магістрантів, майбутніх вчителів та викладачів Сумського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти та Сумського державного університету.

Особистий внесок автора полягає в тому, що розроблені наукові положення й одержані теоретичні та емпіричні результати є самостійним внеском автора у розвиток досліджень психологічних особливостей літературної творчості в юнацькому віці, розробку психолого-педагогічних засобів психодіагностики та розвитку літературно обдарованих особистостей.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук «Психологічний аналіз впливу етнекологічних чинників на формування здібностей до літературної творчості» була захищена у 2001 р., її матеріали в тексті докторської дисертації не використано.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основні теоретичні положення і висновки дисертаційного дослідження доповідалися, обговорювалися і отримали схвалення на *12 міжнародних науково-практичних конференціях, 2 міжнародних науково-психологічних конференціях; 7 всеукраїнських науково-практичних конференціях, 4 науково-теоретичних конференціях, 2 обласних науково-практичних конференціях, 1 регіональній науково-методичній конференції*, засіданнях лабораторії психології творчості Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України, кафедри психології Інституту філософської освіти і науки НПУ імені М. П. Драгоманова, кафедри політології, соціології та психології Сумського державного університету, кафедри теорії та методики вищої професійної освіти Сумського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти; оприлюднювалися на телевізійних передачах («Вечірня кава», «Абетка для батьків», «Поради на кожен день», «У ритмі життя», Сумська обласна державна телерадіокомпанія 2007-2009 рр.).

Основні висновки, рекомендації та розробки **впроваджено** у навчальних закладах України, зокрема, у 12 загальноосвітніх школах, 5 спеціалізованих школах, 3 ліцеях: Сумський ліцей з посиленою військово-фізичною підготовкою імені І. Г. Харитоненка (довідка № 139 від 08.04.2010), Чернігівський ліцей № 32 (довідка № 216 від 16.04.2010), Чернігівський ліцей з посиленою військово-фізичною підготовкою (довідка № 107 від 20.04.2010); 2 гімназіях: Краснопільська гімназія (довідка № 85 від 21.10.2009), Шосткинська гімназія (довідка № 41 від 18.09.2009); Конотопське медичне училище (довідка № 111 від 09.04.2010); Чернігівський державний механіко-технологічний технікум (довідка № 0-628 від 06.04.2010), у *зкладах позашикільної освіти*: Заміський оздоровчий табір для дітей, підлітків та учнівської молоді «Сонячний» (довідка № 15 від 15.07.2009 р.), у *системі вищої освіти*: Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка (довідка № 751 від 02.04.2010 р.), Сумський державний університет (довідка № 58.07.06/1455 від 09.04.2010 р.) у *зкладах післядипломної освіти та інших установах*: Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти (довідка № 298 від 09.04.2010), Сумська міська молодіжна організація «Мистецька студія «Орфей» (довідка б/н від 07.04.2010).

Публікації. Зміст та результати теоретичного та експериментального дослідження відображено у 44 публікаціях автора, зокрема у 1 монографії, 43 одноосібних статтях у журналах і збірниках, з них 31 — у наукових фахових виданнях,

затверджених переліком ВАК України, 12 матеріалах конференцій.

Структура дисертації зумовлена логікою дослідження і складається зі вступу, п'ятих розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (372 найменувань, з них 45 іноземними мовами), 12 додатків на 316 сторінках. Основний зміст викладений на 406 сторінках. Робота містить 90 рисунків та 21 таблицю на 34 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання та методи дослідження, сформульовано припущення, висвітлено наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, наведено дані про апробацію та впровадження одержаних результатів.

У першому розділі — «Проблеми вивчення літературної творчості на сучасному етапі розвитку психологічної науки» — зазначаються проблеми вивчення психології літературної творчості в умовах сучасного етапу розвитку психологічної науки як складової частини загальногуманітарних наук, аналізується стан вивчення проблеми літературної творчості психологічною наукою, вивчається рівень дослідження творчості як предмету дослідження психології, намічаються шляхи вивчення творчості з позицій системного підходу та системно-стратегічної концепції творчої діяльності, відзначаються психологічні особливості творчої особистості у її взаємодії зі світом, розглядається літературна творчість в юності як психологічний феномен, аналізуються дослідження вікових відмінностей та мотиваційних особливостей особистості в юнацькому віці, зазначаються сенситивні періоди розвитку літературно обдарованої особистості.

Аналіз психології літературної творчості в юності вимагає висвітлення трьох основних аспектів проблеми: 1) психологія творчості, 2) психологія літературної творчості й 3) психологія творчості в юності. Слід зазначити три типи труднощів, що виникають при спробі визначити специфіку літературної творчості в юності з погляду психологічної науки. Перший тип труднощів пов'язаний із загальною розробкою проблеми творчості в психології, з тією обставиною, що, незважаючи на досить тривалу історію її вивчення, дотепер немає задовільної (насамперед для самих дослідників) системи поглядів на природу творчості й чіткої та несуперечливої загальної теорії. На відміну від труднощів першого типу, пов'язаних з неоднозначністю трактування питання, другий і третій типи пов'язані з недостатнім вивченням цих аспектів творчості. І якщо питання психології юнацького віку (безвідносно до психології творчості) розроблені віковою психологією й фізіологією досить ґрунтовно, то комплексні дослідження літературної творчості у психологічній науці практично відсутні. Тут можна назвати тільки дослідження, які стосуються або окремих сторін творчої особистості (письменника або поета), або специфіки творчого процесу й творчих продуктів (роль уяви, пам'яті, сприймання при створенні художніх творів), генетичних або соціальних передумов розвитку творчої особистості.

У 60–70-х роках ХХ сторіччя вийшли друком об'ємні дослідження, що ґрунтуються на аналізі великої кількості фактів: «У лабораторії письменника» П. М. Медведєва, «Праця письменника. Питання психології творчості, культури й техніки письменницької праці» О. Г. Цейтліна, «Психологія літературної творчості» М. Арнаудова,

«Алхімія слова» Я. Парандовського. Зріз, зроблений зазначеними авторами, можна назвати дослідженням взаємодії письменника й середовища, творчої особистості й обставин, у яких ця особистість існує. Головний висновок, що випливає з такого роду книг, — творчий процес протікає у всіх творців по-різному. Єдине, що їх усіх поєднує, — це загострене сприймання, пам'ять, увага, концентрація. Але в кожного творця на перший план виступає якась риса його особистості (або неповторна сукупність рис).

Найчастіше дослідники зосереджуються на одному письменникові або поетові й роблять спробу «реконструкції творчого процесу», ґрунтуючись або на художніх текстах, або на щоденниках і інших документах мемуарного характеру, а в найкращому випадку — на сукупності всіх цих документів. Зіставляючи «фактаж» (умови появи твору) і «творчий продукт», автори таких досліджень роблять висновки про специфіку творчого процесу окремо взятого творця. Єдиний позитивний ефект, який можна отримати в таких випадках, — це дізнатися про неповторність творчого процесу в різних «письменницьких одиницях» і констатувати загальні елементи, що стосуються його протікання.

Сучасний стан психологічної науки у вітчизняних методологічних роботах оцінюється і як *донепарадигмальний* (єдина парадигма ще не вироблена), і як *мультипарадигмальний*. З урахуванням зміни загальної гуманітарної парадигми можливий інший погляд на специфіку літературної творчості.

На сучасному етапі розвитку психології відсутнє вичерпне визначення творчості, що викликано різницею підходів до дослідження творчості, приналежністю вчених до різних шкіл, які ставлять на перше місце різні властивості досліджуваного об'єкта й застосовують різні методології. Водночас неоднозначність і множинність тлумачення поняття творчості в психологічній науці, як і наявність великої кількості спірних і невіршених питань, варто сприймати позитивно — як велику перспективність цього напрямку.

Дотримуючись позицій наукової школи В. О. Моляко, у якості робочого обираємо визначення творчості, яке дають представники системно-стратегічного підходу: творчість — це така діяльність людини, в результаті якої виникає щось нове, таке, чого досі ще не існувало, а продукти творчості — це не тільки матеріальні вироби, але й окремі ідеї, рішення, просто думки, плоди фантазії, які можуть і не віднаходити матеріального втілення. Іншими словами, творчість — це продукування нового в різних сферах та формах, скажімо, в науці, техніці, мистецтві, педагогіці, у вигляді наукових відкриттів, конструкцій, фільмів, ідей. У межах зазначеного підходу визначимо **поняття літературної творчості** як діяльність по створенню нового творчого продукту вербальними засобами. Системно-стратегічна концепція творчої діяльності передбачає тлумачення творчості як органічної складової цілісного психічного потенціалу суб'єкта, що є основою його діяльності. Особливо продуктивним вважаємо положення у рамках цієї концепції щодо сутності творчості, яке переносить акцент із творчості як об'єктивного результату діяльності на особистісний аспект індивідуального переживання процесу створення чогось нового.

Логічний розвиток положення В. О. Моляко про ціннісне зрівнювання творчого результату й творчого процесу, про однакову можливість включення їх у категорію «творчого» неминуче приводить до необхідності включити в коло розглянутих

проблем проблему творчої особистості (з акцентом на слові «особистість») у її взаємодії зі світом. На думку С. І. Болтвіця, коли готові символи засвоєно індивідуальною свідомістю і вона їх *відтворює*, це також є *творчим* процесом, оскільки тут діє механізм опосередкування індивідуального досвіду засобами виробленої системи мовних символів певної культури. Водночас індивідуальна психорегуляція особистості полягає ще й у створенні *нових* засобів, зокрема нових відтінків значень, які можуть і не збігатися з соціорегулятивними умовами.

Погляд на особистість як на відкриту динамічну систему, здатну до саморозвитку, є особливо важливим стосовно творчої особистості. Таке розуміння особистості цілком вписується в рамки системного підходу, який передбачає аналіз психічних процесів тільки в системі взаємозв'язку всіх елементів, які набувають нових рис, що задаються її цілісністю.

Оскільки об'єкт нашого дослідження тісно пов'язаний із поняттям творчої особистості, вважаємо за доцільне розглянути, як трактується принцип розвитку стосовно особистості. Процес розвитку творчої особистості ми розглядаємо згідно генетичного підходу в психології С. Д. Максименка, котрий пропонує таке розуміння співвідношення понять «структура особистості» і «розвиток особистості», відповідно до якого лінія розвитку — це не розвиток окремої підструктури або складового елемента, а лінія, напрямком, у якому розвивається вся цілісна структура. Іншими словами, під розвитком особистості розуміється існування певних напрямків, у яких розвивається вся особистість, змінюється її цілісна форма, у складі якої змінюються підструктури, а отже внутрішній світ особистості.

У нашому дослідженні поняття внутрішній світ розглядається як одне з ключових, причому — через складну систему опосередкувань — пов'язаних із поняттям творчого процесу як однієї з форм рефлексії, як установки не на творчий результат, а на творчий процес. Поняття внутрішнього світу (який дуже складно «виміряти», «довести») тільки на поверхневий погляд є чимось абстрактно-невловимим, «ненауковим», непсихологічним. Якщо згадати про зміну парадигм (або про мультипарадигмальність як показник продуктивності певного етапу науки), то це поняття саме лежить у сфері актуальної в цей час гуманітарної парадигми (якщо точніше — гуманітарно-культурологічно орієнтованих досліджень).

В основу нашого дослідження покладено концептуальну, методологічну й експериментальну базу для системного опису основних феноменів творчого процесу і його психологічних закономірностей Я. О. Пономарьова.

Психологія творчості, почавши складатися на рубежі XIX–XX століть, пройшла етапи вихідного споглядального й проміжно-емпіричного типів психологічного знання і вступила в новий етап свого розвитку — дієво-перетворюючий. Якщо спочатку вона вивчала феномени, пов'язані зі створенням нового і оригінального, описувала їх, ґрунтуючись на аналізі біографічного матеріалу видатних людей, у результаті чого були виділені фази творчого процесу, описані якості творчої особистості, а завдяки використанню тестів, анкет, інтерв'ю було розпочате вивчення різних аспектів творчості, — то на сучасному етапі розвитку психологічної науки ряд авторів (С. Ю. Степанов, І. М. Семенов та інші) на основі ідей Я. О. Пономарьова, які стосуються структурно-рівневої організації творчого процесу, не тільки розробили нову галузь психологічного знання — психологію рефлексії, але й визначили «рефлексивно-куль-

туродигмальний аксіологічний, онтологічний, методологічний, гносеологічний, епістемологічний і праксеологічний статус психології ХХІ століття». Зазначені автори називають три основні парадигми, що домінували у психології в різні десятиліття ХХ сторіччя: природничо-наукова; інженерно-діяльнісна і гуманітарно-культурологічна, у рамках якої стали досліджуватися різні особистісні аспекти творчого мислення: емоційний, мотиваційний, рефлексивний, ціннісний, інтуїтивний та ін. (Д. Б. Бого-явленська, К. О. Абулханова, А. В. Брушлинський, І. О. Васильєв, Н. І. Непомняця, О. М. Матюшкін, Я. О. Пономарьов, Е. Д. Телегіна, О. К. Тихомиров).

Відповідно в рамках кожної з парадигм відрізняються трактування самого поняття рефлексії. У гуманітарно-культурологічній парадигмі рефлексія тлумачиться як процес осмислення, переосмислення й перетворення суб'єктом змістів свідомості, діяльності, спілкування й форм свого досвіду, як те, що задає зв'язність і свідомість подієвості людського життя, породжує дієво-перетворююче ставлення особистості, як цілісного «Я» людини, до її власної поведінки, а також до її соціокультурного й речовинно-екологічного оточення. Конститутивним джерелом цілісності діяльності й спілкування є значеннєва сфера особистості, що розвивається в процесі рефлексивного культивування людиною власної творчої унікальності, яке здійснюється у вигляді постійної рефлексії особистістю способів діючого самовизначення й самопобудови в контексті ідеалів, що формуються в культурі, і цінностей (С. Ю. Степанов).

Новим є введення поняття культуродигми стану поліфонічної (плюралістичної) цілісності різноманіття і взаємодії суспільно-гуманітарних наук у їх опосередкованому й відносному взаємозв'язку з вихідним, історично визначеним соціально-культурним контекстом розвитку. Таким чином, реальний об'єкт (об'єкт, а не предмет) психології — це процес безперервної взаємодії кожної людини з навколишньою дійсністю.

Оскільки досліджуваний нами віковий період стосується юнацтва, необхідно окреслити коло питань, розглянутих сучасними дослідниками саме стосовно цього віку, і висновки, зроблені ними про особливості розвитку творчої особистості саме в юнацькому віці.

У період юності особистість виходить на новий рівень вікового розвитку, характерною особливістю якого є стабілізація емоційної сфери, підвищення самоконтролю та саморегуляції, глибинної рефлексії. В. С. Мухіна зазначає, що в юності особистість самозаглиблено розвиває рефлексивні здібності. Саме тому, вказує дослідниця, юність може бути сенситивною в своїх проявах до інших людей, природи, в своєму відношенні до сприйняття і розуміння мистецтва. У період юності рефлексія актуалізує потребу, яку А. Маслоу вважав найбільш людяною і саме з нею пов'язував так звані «пікві переживання», котрі виникають під час творчої діяльності, споглядання творів мистецтва. Естетичну потребу дослідники визначають як інтегрально когнітивно-емоційну здібність, яка є аспектом засвоєння особистістю світу в процесі пізнання, спілкування, творчості. Головним новоутворенням юнацького віку є відкриття власного «Я», яке реалізується в прагненні самовираження, і в свою чергу, на думку С. А. Корсунського, виступає в якості провідних мотивів літературно-творчої діяльності. Процес особистісного росту в юнацькі роки супроводжується переживаннями, які творча людина намагається відбити в літературно художніх образах.

Дослідниця З. В. Юрченко стверджує, що самостійна словесна літературно-художня творчість досягає кульмінації саме в період юності, що пояснюється унікальними можливостями словесної творчості подарувати особистості можливість розвитку індивідуальності, осмислення, перетворення внутрішніх переживань і об'єктивування їх у власних творчих формах. Літературна творчість у юності відображає розвиток самосвідомості, усвідомлення унікальності, неповторності свого «Я». Енергетичним імпульсом діяльності взагалі, як відомо, є потреби у взаємозв'язку з емоціями, тому мотиви, що виникають на ґрунті актуальних для юнацького віку потреб: прагнення пізнання та самопізнання, моральне та естетичне почуття, особисті інтереси — будуть здійснювати з максимальною активністю будь-яку, в тому числі творчу діяльність. Базуючись на головних механізмах самосвідомості — ідентифікації та рефлексії, — в юнацькому віці літературна творчість визначає мотиви діяльності, що співпадають з віковими особливостями розвитку особистості: пізнання інших та себе самих, людські стосунки та почуття, особистісні переживання та емоції. Автор доводить, що самостійна літературна творчість як художньо-естетична діяльність є важливим чинником літературного розвитку, що здійснюється в руслі вікової динаміки психічного розвитку особистості.

Актуальним для нашого дослідження є визначення творчості як процесу виявлення власної індивідуальності, саме тому літературна творчість в юності може бути усвідомлена через процес розвитку особистості, її потреби, мотиви, спрямованість. Дослідження сучасних психологів свідчать, що головною потребою людини, взагалі сутністю людського способу існування є потреба в самовираженні, тому, на думку К. О. Абульханової-Славської, цінність діяльності для особистості пов'язана передусім з можливістю творчості. Академік В. О. Моляко вважає, що творчість має непересічну й незалежну від суспільної цінності продукту значущість, оскільки, окрім зростання особистості творця, вона опосередковано впливає на все суспільство. Таким чином, творча самореалізація можлива для будь-якої особистості, вона пов'язана з креативністю і зі здатністю до взаєморозвитку і самоактуалізації.

На початку третього тисячоліття в наукових розвідках активно досліджуються проблеми, пов'язані з виявленням тих або інших вікових психологічних особливостей особистості. Висновки, зроблені дослідниками, стосуються вікових і статевих відмінностей у межах зазначеного періоду, який, у свою чергу, теж має певні етапи відносно формування тих або інших компонентів емоційної та пізнавальної сфери.

У контексті нашої теми найбільш цікавими вважаємо ті, що присвячені юнацькому періоду, деякі з них стосуються проблем обдарованості, але переважно технічної чи математичної — або різних типів. Зокрема, відзначимо ґрунтовне дослідження з проблем математичної обдарованості, виконане Л. А. Мойсеєнко («Психологія творчого математичного мислення студентів»), де вводиться поняття мисленневих стратегій та стилів математичного мислення, що має певні відповідності з поняттям фракталу, яким оперуємо у своєму дослідженні ми.

У дослідженні (автор — І. А. Страцинська), присвяченому проблемі життєвого шляху особистості з погляду структури часу життя, зроблено важливі висновки щодо наявності певної підпорядкованості життєвого шляху творчої особистості дискретно-вузловій низці вікових точок, у яких він поділяється на певні періоди творчості та

періоди особистого життя. У творчих особистостей з різною спрямованістю життєвий шлях має відповідні відмінності за власною дискретно-вузловою структурою, причому ці своєрідно виокремлені вікові точки виконують роль подвійних вузлів (у площині творчості і у площині особистого життя). У часових відрізках, розташованих поблизу цих вузлових точок (особливо подвійних), фіксуються найбільш загострені особистісні прояви самовизначення, самоздійснення, творчої експансії та різкі зміни в особистому житті (а також «психологічні злами»).

Свого роду «інтегративним» можна вважати дослідження, присвячене особистісним характеристикам юнацтва з різними формами обдарованості (О. В. Бобир). Серед провідних характеристик обдарованої особистості, які визначаються на основі аналізу основних структурних компонентів обдарованості, автор називає такі: толерантність до невизначеності, що може розглядатися як стильова характеристика пізнання, а також як властивість особистості, що виявляється не тільки в пізнавальній діяльності, а й у процесах соціалізації; відкритість новому досвіду (фактор, що входить до складу п'ятифакторної моделі особистості (Л. Р. Голдберг), чия глобальність, крос-ситуаційний та крос-культурний характер визначаються єдністю функціонально-діяльнісної організації поведінки та соціальної взаємодії людей (О. Г. Шмельов); автономність активності особистості від зовнішніх чинників (спонтанність — Д. Б. Богоявленська; самопричинність — С. Д. Максименко), натомість стимуляція активності тими інноваціями (В. А. Петровський), побічними продуктами (Я. О. Пономарьов), ціннісно-інформаційними бар'єрами (Р. Х. Шакурв), які з'являються в процесі їх розгортання тощо.

Проблеми вікових відмінностей та мотиваційних особливостей особистості в юнацькому віці активно розроблюються сучасною психологічною наукою, водночас треба відзначити недостатню кількість досліджень, присвячених проблемам літературної творчості в юності, до цього часу не вирішені й питання про визначення сенситивних періодів розвитку літературно обдарованих особистостей.

У процесі аналізу вікових особливостей літературної творчості нами виявлено наявність кореляції між певними хронологічними точками онтогенезу творчої особистості і періодами, відомими у віковій психології як періоди найбільш повного визрівання мозкових структур. Враховуючи динаміку морфофункціонального визрівання коркових зон і відповідно виникнення відповідних психічних новоутворень, можна визначити сенситивні періоди онтогенезу творчої особистості, зокрема, сенситивні періоди розвитку літературно обдарованих особистостей.

У другому розділі «Дослідження психології літературної творчості на мультипарадигмальному етапі розвитку гуманітарних наук» намічено шляхи дослідження психології літературної творчості в юності в умовах мультипарадигмального етапу розвитку гуманітарних наук, із врахуванням інтеграції знань з різних галузей науки на сучасному етапі розвитку психології, розглянуто текст як предмет дослідження у сучасній філософії, культурології, літературознавстві та психолінгвістиці; на основі розвитку основних положень системно-стратегічної концепції творчості знайдено можливість застосування новітньої теорії тексту під час психологічного аналізу процесу породження вербально-художнього тексту.

На сучасному — мультипарадигмальному — етапі розвитку наукового знання з усією важливістю постало питання про необхідність подальшої інтеграції та

«синтезування» знань із різних галузей науки. Стверджуючи необхідність подальшої розробки проблеми художньої творчості з позицій теорії діяльності та за допомогою її основних понять, В. В. Давидов зазначив причини складності такого аналізу: відповідний матеріал необхідно аналізувати з позицій полідисциплінарної теорії діяльності, тобто одночасно з позицій філософії, історичної соціології, історичної психології, культурології, етнографії та інших гуманітарних дисциплін.

Б. С. Братусь веде мову про новий і більш широкий підхід, який зінтегрував би існуючі гуманітарні парадигми, в тому числі оригінальні досягнення вітчизняної психології, і насамперед положення культурно-історичної психології Л. С. Виготського, цінність яких перевершує численні розвідки західних гуманістичних психологів. Спостерігається процес немовби концентрації, збирання в одне ціле гуманітарного світогляду — завдяки тому, що нині стали доступними теорії, погляди, які раніше були закритими, недосяжними («цілі континенти російської філософської думки», доробки літературознавців та істориків, які раніше не видавалися, художня спадщина закордону і под.). Свідчення цього процесу — незвичні для психології минулих років ракурси наукових розвідок (Б. С. Братусь називає, наприклад, дослідження В. П. Зінченка «Чи можлива поетична антропологія?»).

У цьому контексті зміни загальної гуманітарної парадигми, а також зміни трактовки загальної теорії тексту слід відзначити розроблювану Н. В. Чепелевою теорію психологічної герменевтики, основними провідними положеннями якої є: 1) прийняття положення про те, що людський досвід зафіксовано та представлено у формі тексту (або квазітексту) і відповідно може бути прочитано; б) настановлення на роботу зі смислами (а не зі значеннями), які й схоплюються, і виражаються в мовленні, дискурсі, текстах, символічних діях тощо; в) усвідомлене настановлення на діалог, що передбачає інтерпретацію, тлумачення, а не пасивне, відсторонене сприймання тексту іншого (тобто орієнтація на «вияв прихованого смислу, що стоїть за очевидним смислом» (П. Ріксьор), що є можливим лише у процесі взаємодії, зіткнення смислів співрозмовників); г) усвідомлення того, що доступ до реальності, у тому числі й до психічної реальності людини, можливий передусім через мову, яка розуміється в широкому семіотичному значенні; д) орієнтація на роботу з контекстами, тобто усвідомлення того, що кожне явище, подія занурені в контекст і, залежно від контексту, їх значення може висвітлюватися по-різному.

Дослідження процесу літературної творчості і його психологічних особливостей може бути здійсненом за умови вивчення психологічних особливостей створення літературного (вербального) тексту, з'ясування поняття текст та механізм його породження. У контексті сучасної гуманітарної парадигми (культуроцидигми) в якості робочого визначення тексту обираємо таке: *цілісне й зв'язне повідомлення, спеціальним способом організоване для передачі й зберігання інформації, називається текстом. Отже, текст, закодований кодом мови, тобто вербальний, який відповідає властивостям каналу, іменованого літературою, є літературно-художній текст* (І. В. Арнольд).

Під час аналізу процесів породження тексту (у рамках зміни загальної парадигми гуманітарних наук) вважаємо необхідним зупинитися на характеристиці процесу «розгортання мовної тканини» (Б. М. Гаспаров), зокрема, понятті комунікативного фрагмента й комунікативного контуру висловлювання.

Найменшою одиницею породження висловлювання є не слово, а комунікативний фрагмент. Комунікативні фрагменти (КФ) — це відрізки мовлення різної довжини, які зберігаються в пам'яті мовця як стаціонарні частки його мовного досвіду і якими він оперує при створенні й інтерпретації висловлювань. КФ — це цілісний відрізок мовлення, котрий мовець здатний безпосередньо відтворити як готове ціле в процесі своєї мовної діяльності і який він безпосередньо пізнає як ціле у висловлюваннях, що надходять до нього ззовні. Основні ознаки комунікативного фрагмента: безпосередня заданість у пам'яті мовців, значеннєва злитість, динамічна заданість, алюзійна множинність, комунікативна зарядженість, пластичність, унікальність того місця, котре кожний КФ займає у конгломераті мовної пам'яті, взаємозв'язок за принципом накладення й суміжності. Зазначені властивості комунікативного фрагмента в сукупності визначають його характер як феномена, динамічно заданого у свідомості мовця суб'єкта: КФ одночасно характеризується й такою ж безпосередньою й цілісною заданістю, як окреме слово, і «ефірною рухливістю й невизначеністю обрисів».

Існує контурний прототипічний образ висловлювання, що виступає у вигляді конкретно уявленого цілого, — комунікативний контур висловлювання. Комунікативний контур висловлювання (КВ) — це цілісний прототипічний образ, безпосередньо упізнаваний мовцями як ескіз конкретних висловлювань, що має конкретну ритміко-мелодійну конфігурацію, словесний потенціал, комунікативну спрямованість, стильову й жанрову приналежність. Основними конститутивними компонентами, з яких у сукупності складається комунікативний контур висловлювання, є: цілісний ритміко-інтонаційний образ, опорні вирази і композиційні лакуни, які не мають певного заповнення в контурі висловлювання, але мають алюзійний потенціал.

КФ і КВ — це два різних феномени, що належать до різних аспектів мовної діяльності. КФ здатні до нескінченного й безперервного розростання; цей процес у принципі не має ні меж, ні закінченої форми, — КВ є чимось цілим, що має цілком певні обриси; ці обриси, у їхній цілісності, повинні зберігатися при всіх пластичних розширеннях контуру за рахунок матеріалу, що вміщується в ньому. КВ при створенні висловлювань забезпечує оформлення й інтеграцію, КФ — принципово нескінченне розширення комунікативного твору.

Творче застосування розроблених В. О. Моляко основних положень системно-стратегічного підходу, зокрема, більш докладне розгортання положень синергетики (теорії хаосу, атракторів тощо) і більш широке їх застосування під час аналізу процесу породження вербального художнього тексту дозволило «унаочнити» творчий літературний процес.

Основні поняття синергетики — теорія динамічних систем, атрактор, хаос, дисипативні та атрактивні процеси тощо — все частіше починають функціонувати в гуманітарних дослідженнях останнього часу. Центральним поняттям синергетики є фрактал (від лат. fractus — фрагментарний, ламаний) — перехідний, квазістійкий стан системи, що характеризується хаотичністю, нестабільністю, але поступово еволюціонує до сталого, упорядкованого цілого. Одним з основних понять цієї науки є поняття «атрактор мети», за допомогою якого позначається «кінцевий» стан системи, що розвивається, мета її розвитку.

Процес творчості взагалі і літературної зокрема ми розглядаємо в термінах теорії хаосу (або точніше — теорії динамічних систем) як фрактал, відповідно при цьому повинні працювати такі самі механізми, як у фракталах, а «вимірювати» хаотичні процеси можливо за допомогою виявлення атракторів, якими у випадку з об'єктом нашого дослідження виступатимуть, по-перше, механізми самої мови й мовлення (тобто механізми породження вербального тексту) — на нижчому, загальному рівні, а по-друге, інші, більш складні, індивідуалізовані механізми, «особистісні» атрактори — часо-просторові чинники онтогенезу особистості, які впливають на складення неповторного, складного, авторського малюнку «фрактала».

Атракторами першого рівня виступають комунікативні фрагменти та комунікативний контур висловлювання (КФ і КВ), атракторами другого — онтогенетичні чинники, які, з одного боку, впливають на формування «зламів», порушуючи сталість КФ і КВ (і в кінцевому результаті сприяють створенню неповторного, принципово нового тексту), а з іншого — змушують несталу, хаотичну систему завдяки точкам «притягання» (у перекладі з латинської *attractio* означає «притягання») отримувати фрактальну розмірність, набуваючи певних завершених форм.

З точки зору В. О. Моляко, питання про можливість фіксації та інтерпретації одержуваних фактів, виявлення відповідних ознак і показників є одним з основних питань, пов'язаних із виявленням особливостей протікання процесу творчої діяльності. У свою чергу це питання пов'язане з проблемою факту в психології взагалі та відносно процесу творчої діяльності зокрема. Учений розглядає як один з парадоксів розвитку психологічної науки те, що в ній проблема факту розроблена недостатньо, і пропонує первинну й приблизну схему тих об'єктивних проявів, які можна вважати саме фактами, що належать до творчості, визначають її, дають можливість її аналізу й інтерпретації. Основним фактом творчої діяльності є її продукт — книга, симфонія, технічний пристрій, картина, вірш, нова ідея, закріплена в слові або іншому символі. Але оскільки лише за остаточним продуктом неможливо достатньою мірою вивчати процес його створення, виникає потреба в аналізі проміжних фактів, якими в технічній творчості є ескізи, креслення, моделі, варіанти пристрою, а у художній (зокрема літературній) — чернетки, варіанти, (авто)біографічні відомості (враховуючи відносну міру достовірності фонових відомостей та «максимальну закритість» даних, що поступають із сфери творчості).

Отже, враховуючи складність визначення достовірних фактів як показників досліджуваного нами процесу літературної творчості, ми будемо оперувати найбільш достовірними з них (а головне — унаочнюваними). Знайшовши способи «вимірювання» процесу творчості за допомогою атракторів, ми отримали можливість унаочнити приховані психічні процеси, які відбуваються під час творчих актів, і на основі аналізу індивідуальних хронотопів письменників, поетів, літературно обдарованих юних митців виявити певні психологічні закономірності процесу літературної творчості.

У третьому розділі «Процес літературної творчості у вимірах теорії динамічних систем» представлено основні положення авторської психофрактальної концепції літературної творчості в юності, процес літературної творчості подається у вимірах теорії динамічних систем, розглядаються часо-просторові чинники у ролі «атракторів» процесу літературної творчості, визначаються їх основні типи у

процесі породження вербально-художнього тексту, процес літературної творчості репрезентується як низка самоподібних фракталів.

Предметом аналізу в цьому розділі були обрані механізми другого типу — певні «особистісні» атрактори — чинники онтогенезу особистості, які до цього часу психологічною наукою не розроблялися. У той же час цілком очевидно, що ці атрактори не можуть бути абсолютно новими й неповторними, адже це суперечить законам породження будь-якого тексту, згідно з якими мова є суспільним інструментом, котрий служить для комунікації й розуміння, отже в ній повинні працювати у діалектичній єдності діаметрально протилежні механізми: створення нового, унікального змісту за допомогою універсальних засобів. Такими універсальними засобами — атракторами першого, «нижчого» рівня — і є комунікативні фрагменти та комунікативний контур висловлювання (КФ і КВ). У процесі аналізу автобіографічних матеріалів постів, письменників, авторів вербально-художніх текстів нами було зроблено важливе спостереження щодо чіткої кореляції між періодами визрівання мозкових структур та часом впливу негативного чи позитивного фуркаційного чинника, котрий «розщеплював» індивідуальний простір творчої особистості щонайменше на дві частини, виводячи свідомість на новий рівень усвідомлення навколишнього світу. Два типи чинників, що впливають на формування особистості, постаючи в нерозривній єдності (як такі, що одночасно відповідають за адекватну передачу загальної для всіх стереотипної інформації та за продукування нової) виступають у ролі свого роду «атракторів» процесу літературної творчості, певним чином упорядковуючи його первісну хаотичність і сприяючи виникненню сталих форм. Основні типи таких атракторів можна виокремити за оцінною віссю (позитивні, негативні, змішані) та за векторною спрямованістю взаємовпливів особистості та середовища, зокрема, «впорядкованість» і «гармонійність», «природність/штучність (у варіаціях поєднань: «природно-рослинна» «упорядкована гармонійна» та «впорядкована негармонійна», «штучно-культурна» «хаотично-гармонійна» та «впорядковано-гармонійна» тощо).

Ця універсальна дія часо-просторових атракторів підпорядковується чіткій схемі, котра визначена нами графічно як лінії фрази S — результату переходу із системи ввігнутості в систему опуклості. Саме графічне зображення лінії S (покладеної набік: спочатку ввігнутість, потім опуклість) може слугувати своєрідною «формулою» часо-просторової організації психіки людської особистості, зокрема, творчої, причому у її кореляції з певними віковими точками (точками онтогенезу).

У процесі онтогенезу творчої особистості можна виділити декілька основних етапів, або періодів. **Перший** (на лінії S в цілому позначається як ввігнутий) — це етап пасивного формування творчої особистості внаслідок впливів на неї певних часо-просторових чинників, які відбуваються на тлі визрівання певних мозкових структур (вертикальних, горизонтальних, латеральних). В середині цього етапу можна визначити додаткові періоди, які передають рух особистості під час цього етапу — першої частини фрази S. Якщо на початку онтогенезу рух відбувається глобально «згори вниз» (з тимчасовими «відповідями» особистості «вгору»): середовище впливає на особистість, — то в середині відбувається свого роду «нуль», зупинка, після якої рух поступово набуває тенденцій розвитку «вгору». Всі ці точки на умовній лінії розвитку чітко корелюють з основними точками онтогенезу з погляду визрівання основних мозкових структур. Під час завершального етапу

становлення, тобто наближення до остаточного визрівання всіх мозкових структур, настає другий етап (який відповідає другій частині фрази S — опуклій): у творчої особистості, що тільки формується, виникає свого роду «відповідь» на зовнішні впливи — бажання створити власний віртуальний простір (простір власне самостійної — оригінальної творчості), який спочатку проявляється у створенні власного *реального* простору (початок руху від нульової точки нагору ще у першій частині фрази S — вигнутій).

Всі ці онтогенетичні точки у досліджуваних нами творчих особистостей були чітко прив'язані до кількох періодів (з незначними коливаннями через індивідуальні розбіжності психічного визрівання досліджуваних нами творчих особистостей): 1) період від народження (чи навіть пренатальний) до 10–12 років — рух «згори вниз до нуля», I частина фрази S; 2) період від 10–12 років іноді до 14–16 — «від нуля догори», I частина фрази S; 3) період від 14–16 до 17–21 (дуже рідко 25–27) — «догори до верхнього нуля» (відповідає періоду остаточного визрівання всіх без винятку мозкових структур, тобто остаточного визрівання мозку в цілому), II частина фрази S; 4) період 17–21 (рідше 25–27) від верхнього нуля вниз, тимчасова регресія, чи скоріше «ревізія» можливостей мозку і психіки, II частина фрази S. Потім відбувається парадоксальний рух «у зворотному напрямку»: по ліній фрази S вгору до найвищої точки у спробі побудови «віртуального» простору — простору власного твору, який, власне, є спробою «реконструювати» власний, індивідуалізований онтогенетичний простір. Це і є завершальний, «досконалий етап» — мета формування творчої особистості і її «фінал». У контексті вищезазначеного стає зрозумілим, чому, вивчаючи творчість у юності, ми змушені розглядати весь процес онтогенезу творчої особистості від самого народження (і навіть у пренатальний період).

З метою аналізу індивідуальних хронотопів письменників у якості основного методу експериментального дослідження ми обрали біографічний метод. Аналіз значущих об'єктивних подій та суб'єктивних переживань особистості в різних життєвих обставинах ми здійснили, визначаючи часо-просторові характеристики середовища, що входять до нерозкладного поняття хронотопа. У процесі дослідження було проаналізовано близько 500 біографічних даних про авторів вербально-художніх текстів, з них 100 виявилися такими, що містили докладні відомості про часо-просторові атрактори, які впливали на творчу особистість впродовж її онтогенезу в період від народження до 20–27 років. Решта 400 або не мали точних часо-просторових позначок, або містили уривчасті відомості стосовно різних періодів (дитинство, отрочество, юність), тобто ми не мали плавного, детального опису життя автора.

У експериментальну групу були відібрані автори, які створювали вербально-художні тексти, незалежно від професійної приналежності (тобто до їх кола потрапили не тільки письменники й поети, а й науковці, історики, філософи, філологи, мистецтво- й літературознавці тощо), що додатково підтвердило релевантність гіпотези: адже на основі аналізу біографічних відомостей про зазначених 100 авторів текстів виявилось, що під час формування творчої особистості авторів вербально-художніх текстів відбуваються універсальні процеси й діють універсальні закони. Нами було зроблено докладний контент-аналіз біографічного матеріалу кожної творчої особистості із зазначеної бази даних, яка включала 100 авторів вербально-художніх текстів; на основі цього аналізу створені детальні «паспорти».

Дані про онтогенез творчої особистості на прикладі ста авторів вербально-художніх текстів підтвердили нашу гіпотезу щодо процесу літературної творчості як низки самоподібних фракталів: усі автобіографічні документи проаналізованих авторів свідчили про те, що під час основних «фрактальних відрізків» фрами S відбуваються одні й ті самі процеси «самоповторення» простору. Індивідуальний простір кожної творчої особистості, підпорядковуючись певним часо-просторовим аттракторам, на кожному з етапів онтогенезу творчої особистості прагне набути одних і тих самих форм (повторюючи первісний простір на початку онтогенезу), причому якщо їх набір і специфіка можуть бути різними, то основні етапи руху та складення в конфігурації підпорядковуються одному й тому самому закону: рух відбувається спочатку по ввігнутій, потім по опуклій частинах фрами S, а конфігурація часо-простору дійсно відбувається за фрактальною моделлю.

Жоден з чотирьох загальних параметрів (основні точки онтогенезу особистості) у ста авторів вербально-художніх текстів не мав негативного результату, коли відомості були відсутні), у 18 випадках довелось зробити позначку «нуль» стосовно другого параметру (вибудовування реального фізичного простору), оскільки просто були відсутні свідчення про це в автобіографічних документах (найчастіше це було викликано раптовою зміною «чужого» реального простору: від'їзд через війну або інші політичні катаклізми, переїзд батьків тощо), у 11 — також позначкою «нуль» були помічені випадки, коли були відсутні свідчення про вибудовування власного віртуального простору за чужими моделями (оволодіння чужими комунікативними фрагментами — частіше за все під впливом професійного «взірця»; так званий період «перших спроб» власної творчості; третій параметр); нарешті, у 21 випадках позначкою «нуль» відмічався четвертий параметр, коли були відсутні свідчення про юнацьку кризу (злам, криза, зумовлені відмовою від чужих моделей — чужих КФ, за допомогою яких творча особистість намагалася відтворити власний первісний простір).

Стосовно ж конкретних «фракталів», тобто індивідуальних конфігурацій часо-простору, слід відзначити наступне. Їх виявилось дуже багато, навіть враховуючи певну повторюваність двох типів моделей: природної впорядковано-гармонійної («модель Пилипа Капельгородського») та впорядковано-негармонійної («модель Миколи Хвильового»). За першою моделлю відбувався процес онтогенезу 13 творчих особистостей (Сергій Аксаков, Пилип Капельгородський, Іоанна Хмелевська, Агата Крісті, Костянтин Бальмонт, Олександр Блок, Іван Бунін, Максиміліан Волошин, Павло Флоренський, Михайл Ардов, Василь Жуковський, Костянтин Паустовський, Михайло Пришвін), за другою — 14 (Борис Антоненко-Давидович, Віктор Астаф'єв, Іван Багряний, Борис Грінченко, Чарльз Діккенс, Михайло Зоценко, Ліна Костенко, Михайло Лермонтов, Дан Маркович, Андрій Платонов, Улас Самчук, Марина Цветаєва, Марко Черемшина, Тарас Шевченко).

Аналіз індивідуальних моделей узагальненого простору дозволив виявити найбільш яскраві варіанти часо-просторової організації психіки творчої особистості авторів вербально-художніх текстів. Відзначимо тільки цікаві випадки подвійного простору, представлені перш за все в Максима Горького (комбінація природної впорядковано-гармонійної та шгучної впорядковано-негармонійної моделей) і Карла Юнга (навпаки: комбінація природної впорядковано-негармонійної та штучної

впорядковано-гармонійної), але також у Осипа Мандельштама, Анни Ахматової, Олексія Лосева (в усіх трьох випадках — варіант, аналогічний юнгівському; у ролі гармонізуючого чинника — культура), Генрі Адамса, Наталії Бехтерєвої (у ролі гармонізуючого чинника — наука), Микола Гумільов (поєднання двох упорядковано-гармонійних моделей — природної та штучної).

У процесі онтогенезу творчої особистості часо-просторові впливи на неї відбуваються у сенситивні періоди, обумовлені визріванням певних мозкових структур. Індивідуальна конфігурація особистісного неповторного психофракталу складається залежно від того, яка часо-просторова життєва подія відбувається цей період. Психічна матриця спочатку формується під впливом середовища, а потім починає «самоповторюватися», породжуючи структурно подібні форми, серед яких і створювані літературно обдарованою особистістю вербально-художні тексти, і стереотипи поведінки, і організація реального індивідуального простору.

У четвертому розділі «**Перехід до самостійної творчості в юності як наслідок первинної дисипації та вторинної атракції**» розглянута самостійна літературна творчість в юності як наслідок первинної дисипації та вторинної атракції хаотичного творчого процесу під впливом атракторів, при цьому первинна дисипація постає як результат зустрічі із чужим простором, а первинна і вторинна атракції — як спроба відновлення власного простору; також аналізується процес входу через «ворота хронотопів» до визначення індивідуальної специфіки літературної творчості.

У період юності відбувається засвоєння юною творчою особистістю чужих комунікативних фрагментів (КФ) і комунікативних контурів висловлювання (КВ), за допомогою яких творець-початківець намагається побудувати власний віртуальний простір, тому власна часо-просторова матриця вступає в конфлікт із чужими засобами її вираження. Оскільки в юнацькому віці завершується формування абсолютно всіх мозкових структур і настає період регресії і ревізії попереднього досвіду, то цілком пояснювані кризові стани, у яких опиняється юна творча особистість. Саме на цей період припадають різноманітні «втечі» — починаючи від поїздок в інші міста (міста, села, країни) чи відмови від творчості до спроб накласти на себе руки (втеча в «інші світи»). Під час цієї ревізії (що є, по суті, поверненням не тільки до попереднього досвіду, але й перш за все поверненням до первинної часо-просторової матриці) і відбувається пошук власних засобів творчого самовираження, які б відповідали первинній часо-просторовій моделі. Практично всі з досліджених нами ста авторів вербально-художнього тексту зазнали цього періоду — за винятком тих випадків, коли зміна зовнішнього простору, котрої вимагала криза юнацького віку, супроводжувана процесом первинної дисипації, відбувалася через об'єктивні причини (війна, від'їзд разом з батьками в інше місце, якісь зовнішні соціальні потрясіння). Зі ста авторів вербально-художнього тексту лише 21 не залишили свідчень про період юнацької кризи, решта дала свідчення про юнацьку кризу у всьому розмаїтті варіантів — від простої відмови писати чи від'їзду в інше місце до спроби самогубства. У період юності відбувається вторинна атракція як друга спроба відновлення власного первинного простору. На відміну від першої (що відбувається у віці приблизно близько 10 років, з діапазоном індивідуальнісного коливання від 10 до 14), вона має вже «віртуальний» характер (перша атракція пов'язана зі спробою відгородження реального фізичного простору). На прикладі «антонімічних» авторів вербально-художньо-

го тексту О. М. Горького і К. Г. Юнга було доведено, що первинна атракція відбувається у віці, наближеному до підліткового (у діапазоні від 9 до 14-16 років, відповідно до особистісних розходжень у визріванні), і пов'язана з «відгородженням» власного фізичного простору.

З погляду вікової періодизації, точніше стосовно визрівання певних мозкових структур цей період (від 9 років до 16 — залежно від індивідуальних особливостей визрівання) характеризується наступним чином. Кількість синапсів досягла рівня, що є нормою для дорослих [синапси пов'язані зі здібностями до набуття досвіду] (ще у 7 років). Це завершальний етап поступового перенесення основних центрів, що регулюють психіку та поведінку, з підкоркових структур до кори великих півкуль. Завершується структурна організація та розвиток у напрямку визрівання задніх та передніх відділів мозку від перших до останніх (функція приймання, зберігання та переробки інформації), від первинних (проекційні, аналізаторні — зорова, слухова тощо) проекційних зон до вторинних (більш складна обробка сигналів, зокрема, зв'язання поточної інформації зі змістом пам'яті) й від них до третинних (остаточне завершення формування образів на основі міжсенсорного впливу) асоціативних зон. Завершується процес росту кори (вже на період 7 років). Завершується інтенсивний період розвитку вторинних та третинних зон кори великих півкуль, що є фізіологічними передумовами виникнення психічних новоутворень (також у сім років). Відбувається остаточне визрівання фронтальних зон передніх відділів кори великих півкуль, які є еволюційно молодшими і визрівають останніми (ближче до 7 років) і переважно забезпечують аналітико-синтетичну діяльність мозку, беруть участь у побудові програм поведінки й контролюють їх виконання. У 6-8 років (найбільш інтенсивно, триває до 12) відбувається визрівання третинних зон блока програмування поведінки (фронтальні зони), що забезпечують виконання формальних операцій.

Первісна (дитинна) часо-просторова матриця є своєрідною «формулою» подальшого розгортання «первісного фракталу» в низку самоподібних, причому первісна матриця (і прагнення її постійного відновлення, особливо під час кризових ситуацій), діє упродовж усього життя. Це підтверджується і випадками «затриманої творчості»: навіть якщо творець спочатку пішов протилежним до своєї «природи» й онтогенетичної «матриці» шляхом, то все одно (приблизно в середині життєвого шляху) «пружина», що розтяглася до своєї межі, починає стрімко згортатися, повертаючись до притаманного їй первісного стану, тобто до розгинання фрами S. Аналіз життєвого шляху Дана Марковича довів, що «затримана творчість» відбувається за загальними законами, тільки дія їх, відтягнена в часі, згодом виявляється ще більш інтенсивною, оскільки завдяки доцентровим процесам прискорюється швидкість повернення до першооснов особистості, до її власної онтогенетичної матриці. Таким чином, у разі штучної затримки процесу літературної (і ширше — художньої) творчості через тривалий період відбувається бурхливе, інтенсивне повернення до власної онтогенетичної (гуманітарної) матриці.

Дослідження впливу географічного простору на формування творчої особистості дозволило визначити індивідуальну специфіку літературної творчості та побудувати модель індивідуалізованого простору Ф. Кафки, А. Платонова, В. Набокова, М. Зоценка, Л. Бунюеля, Ж.-П. Сартра, Г. Газданова та ін. У літературно-художньому типі письма (на відміну від філософського) на перший план виходить своєрідність,

неповторність ландшафту (і ширше — часо-просторових впливів від широкого загального «геополітичного» простору до мікропростору, згорненого до інтер'єру). Особистість постає як конфігурація життєвого простору, інстинкт виживання індивіда спонукає до інтеграції в життєве середовище через структурування особистості. Доречно говорити про автономне існування географічних образів, які ніби живуть і розвиваються всередині художніх творів за власними законами. У термінах семіотики мова йде про функціонування своєрідних аналогів КФ (чи ширше — наративних структур дискурсу), представлених у географічних (часо-просторових) вимірах. Переважна більшість авторів вербально-художніх текстів ясно усвідомлює те, що саме «просторовість» живе в них і в них проявляється в різних формах.

Під час онтогенезу творчої особистості й подальшого самовиявлення її через самостійну творчість одночасно діють дві різноспрямовані сили: щоразу авторський хронотоп тяжіє до неповторності (порівняно з іншими індивідуалізованими просторами інших особистостей) й повторюваності (відносно свого неповторного часо-просторового атрактору, що є завжди різним у співставленні з іншими просторами і завжди однаковим, що дорівнює собі). Неповторні індивідуальні фрактали кожного з авторів вербально-художнього тексту (ВХТ), якщо розташувати їх серед рештки таких само неповторних фракталів інших авторів ВХТ, будучи поміщеними до іншої сітки координат (біографічні події, життєвий шлях, особливості творчого доробку тощо), відразу ж виявляються однорідними, однаковими за структурою. Можна окремо простежити повторюваність основних типів фракталів в межах тієї чи іншої культури, епохи, нації, чи просто жанру або художнього напрямку/угруповання, географічного локусу, створивши відповідні «часо-просторові паспорти».

Схематично процес формування літературно обдарованої особистості зображено за допомогою схеми (рис. 1).

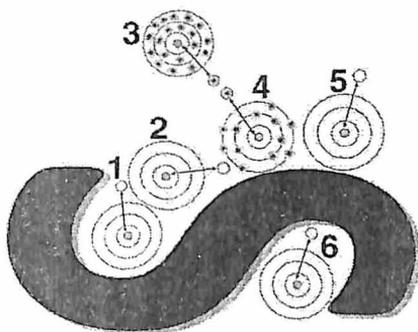

Рис. 1. Психофрактальна модель літературної творчості в юності

Умовні позначення: 1 — первісна часо-просторова матриця, 2 — первісна атракція (відгородження власного реального фізичного простору), 3 — творчий взірєць, 4 — вторинна атракція і первісна дисипація (намагання створити власний віртуальний простір у вигляді власного тексту за допомогою чужого фракталу — чужих комунікативних фрагментів), 5 — перші спроби створення власного

оригінального тексту за допомогою власних комунікативних фрагментів (період юності), **6** — первісна дитинна глибинна матриця, що лежить в основі власної оригінальної творчості і буде породжувати низку самоподібних фракталів-текстів протягом усього життя творця — автора вербально-художніх текстів.

На основі дослідження нами створено авторську психофрактальну концепцію літературної творчості в юності, яка, ґрунтуючись на основних положеннях системно-стратегічної концепції творчої діяльності, передбачає трактування літературної творчості в юності у вимірах теорії динамічних систем як один з низки самоподібних фракталів, серед яких і первісна матриця особистості, що починає формуватися від народження (або навіть у пренатальному періоді) та поступово проходить всі етапи онтогенезу творчої особистості у відповідності до визрівання певних мозкових структур і впливів середовища у сенситивних періодах, і психічна структура особистості, і вербально-художні тексти, створювані літературно обдарованою творчою особистістю, і взагалі «стиль життя» творця.

У п'ятому розділі «Здібності до літературної творчості, здібності до образотворчої творчості та здібності до математичної творчості: пошук універсалій» з метою пошуку універсалій порівнюються здібності до літературної творчості, здібності до образотворчої діяльності та здібності до математичної творчості; при цьому здібності до літературної творчості та здібності до образотворчої діяльності постають як прояви загальної художньо-просторової обдарованості, а здібності до літературної та математичної творчості — як два різних типи просторової обдарованості.

Одним з експериментальних методів перевірки гіпотези про те, що в ролі атракторів хаотичного творчого процесу можуть бути розглянуті часо-просторові чинники, котрі спочатку впливають на творчу особистість під час її зростання, а потім «вибудовуються» нею відповідно до первісної матриці, сформованої у процесі онтогенезу, ми обрали порівняння здібностей до літературної творчості та здібностей до образотворчої діяльності як двох споріднених типів прояву загальної художньо-просторової обдарованості.

Як відомо, величезна кількість видатних письменників і поетів одночасно відзначилися в історії мистецтва як талановиті живописці, і навпаки, талановиті художники часто прекрасно володіли словом, залишивши мемуари, листи, щоденники або навіть самостійні твори, які мають велику художню цінність. Врахувавши загальновідомий факт, що вербально-художня обдарованість є спорідненою із живописною, було зроблено припущення, що у процесі онтогенезу «бінарно обдарованої» особистості формується єдина матриця, котра потім проявляється однаковим чином.

У процесі ретроспективного констатувального експерименту здійснено порівняльний аналіз трьох типів даних про розвиток на двох основних етапах онтогенезу бінарно обдарованої творчої особистості (формування особистості та період самостійної творчості): 1) біографічні дані, які допомагають реконструювати «первісну матрицю» (вплив часо-просторових чинників — атракторів під час онтогенезу творчої особистості); 2) особливості творчої манери художника, який має ще й вербально-художню обдарованість; 3) особливості створення ним вербального тексту.

За допомогою методу контент-аналізу з'ясовано, як у процесі онтогенезу кон-

кретної творчої особистості формувалася «первісна матриця», які «атрактори» впливали на розвиток творчої особистості і як це позначилося на особливостях творчої манери. Для аналізу залучалися дані з автобіографічних творів (спогадів, мемуарів), а також самостійних літературних творів, створених художниками та бінарно обдарованими творчими особистостями (художниками, що володіють даром слова, і письменників, котрі проявили себе в живопису). Були проаналізовані дані з життя і творчості 50 бінарно-обдарованих творчих особистостей. Серед них: Л. М. Андреев, К. М. Батюшков, М. К. Башкірцева, А. Бєлий, О. О. Блок, В. Я. Брюсов, Д. Д. Бурлюк, Д. В. Веневітінов, А. А. Вознесенський, М. О. Волошин, В. М. Гаршин, В. Ван Гог, М. В. Гоголь, С. М. Городецький, Д. В. Григорович, В. Гюго, С. Далі, А. А. Дельвіг, Г. Р. Державін, М. В. Добужинський, Ф. М. Достоевський, В. А. Жуковський, В. В. Каменський, І. В. Киреевський, І. С. Їжакевич, П. В. Киреевський, Ю. І. Коваль, П. М. Колісник, К. О. Коровін, В. Г. Короленко, О. Є. Кручоних, М. Ю. Лермонтов, В. Г. Литвиненко, Д. Н. Мамін-Сибіряк, А. Матіс, В. В. Маяковський, М. П. Огарьов, В. Ф. Одоевський, К. К. Павлова, К. С. Петров-Водкін, Л. С. Петрушевська, Я. П. Полонський, О. С. Пушкін, О. М. Ремізов, О. М. Толстой, Л. М. Толстой, І. С. Тургенев, В. В. Хлебніков, Т. Г. Шевченко, Б. Шульц. У всіх зазначених бінарно обдарованих особистостей спостерігалися аналогічні часо-просторові впливи у той чи інший період онтогенезу: формування первісної матриці відбувалося за тими ж законами, які ми відзначали під час аналізу біографічних даних авторів вербально-художніх текстів.

Результати аналізу показано на прикладах (які збігалися з даними про не бінарно обдарованих авторів вербально-художнього тексту) — літературно обдарованих художників і образотворчо обдарованих письменників: Мстислава Добужинського, Кузьми Петрова-Водкіна, Миколи Гоголя. Було доведено існування єдиної первісної матриці, яка складається під час онтогенезу творчих особистостей, котрі мають подвійне обдаровання — живописне й художньо-вербальне, — та підтверджено припущення про природу здібностей до літературної творчості та здібностей до образотворчої діяльності як двох споріднених типів прояву загальної художньо-просторової обдарованості, особливості якої залежать від впливу «атракторів» — онтогенетичних часо-просторових впливів.

На наступному етапі дослідження проведено констатувальний ретроспективний експеримент, який полягав у порівнянні біографічних даних різних творчих особистостей — вербально-художньо та математично обдарованих, за допомогою яких ми реконструювали «первісну матрицю» (вплив часо-просторових чинників — атракторів під час онтогенезу творчої особистості). Проаналізовані автобіографічні дані 12 математично обдарованих особистостей (із загальної кількості 50, решта мемуарів, спогадів не містила відомостей щодо впливу атракторів, будучи присвяченою виключно опису шляху професійного становлення з переліком фактів про освіту, вивчення тих або інших навчальних курсів, предметів тощо). Порівняльний аналіз характеру оточуючого простору та його особистісного сприймання (показаний на прикладі двох різних творчих особистостей: поета Костянтина Бальмонта і польського математика Станіслава Улама) довів, що характер формування первісної матриці на початкових етапах онтогенезу — від раннього дитинства до періоду юності — відрізняється майже радикально. У вербально-художньої особистості (К. Бальмонт) переважають просторові характеристики «природного», реального характеру, тобто

це конкретний простір «предметного світу», що безпосередньо спостерігається, а у в математично обдарованій (С. Улам) переважають абстрактні характеристики простору або опис дій та емоцій, викликаних подіями, а не властивостями оточуючого простору. Таким чином, було доведено існування єдиної первісної матриці, яка складається під час онтогенезу творчих особистостей, котрі мають подвійне обдарування — живописне й художньо-вербальне, і абсолютно не схожої на них первісної матриці, яка складається під час онтогенезу математично обдарованої особистості. Одержані дані зумовили необхідність експериментального аналізу процесу літературної творчості літературно обдарованих особистостей сучасників.

У шостому розділі «Експериментальний аналіз процесу літературної творчості в юності» для перевірки гіпотези дослідження здійснено експериментальний аналіз процесу літературної творчості: розглянуто шлях від атракторів до майбутніх фракталів, тобто на основі тези про кореляцію між самоподібними фракталами різних рівнів (особистість автора вербально-художнього тексту у процесі її онтогенезу, створюваний ним текст тощо) розглядається алгоритм, за яким складатимуться в майбутньому вербально-художні тексти у авторів-початківців, за результатами впровадження комплексної програми розвитку літературно обдарованих особистостей в юнацькому віці доведено, що на рівень розвитку здібностей до літературної творчості впливає збагачене середовище.

Експериментальне дослідження було проведене у 2006-2009 рр., загальна вибірка респондентів 3000 (пілотажний етап), з цієї кількості за результатами анкетування було виявлено 1000 літературно обдарованих особистостей, що займаються або займалися літературною творчістю, з яких виділені дві вибірки: 1) 200 респондентів, які займалися і займаються літературною діяльністю в даний час (група А); 2) 170 респондентів, які певний час займалися літературною діяльністю, але в теперішній час не займаються нею (група Б). Відбір здійснювався за двома критеріями: 1) за повнотою наданих даних (нааявність відповіді на всі три частини анкети); 2) наявність продуктів творчої діяльності (вірші, проза, щоденникові записи). За допомогою методу експертних оцінок вибірку з 200 респондентів (які займалися і займаються літературною діяльністю в даний час) було розподілено на дві підгрупи по 100 респондентів у кожній залежно від якості творчого продукту. До підгрупи А1 увійшли респонденти з високим рівнем якості творчого продукту, до підгрупи А2 — з достатнім рівнем якості творчого продукту, до групи Б увійшли респонденти з різним рівнем якості творчого продукту. Для додаткової перевірки гіпотези щодо існування єдиної первісної матриці, яка складається під час онтогенезу творчих особистостей, котрі мають подвійне обдарування — живописне й художньо-вербальне, було обрано групу В — 50 бінарно (літературно та образотворчо) обдарованих респондентів, які займалися і займаються літературною та образотворчою діяльністю. В основну вибірку увійшло 420 респондентів: сучасні письменники, які отримали визнання читачів, члени Спілки письменників України; члени літературної студії «Орфей», що мають публікації у окремих виданнях та надруковані власні збірки творів; студенти відділення журналістики гуманітарного факультету Сумського державного університету, студенти філологічного факультету Сумського педагогічного університету, члени образотворчої студії при Сумському палаці дітей та юнацтва та інші літературно обдаровані респонденти.

У процесі дослідження за допомогою методів математичної статистики проаналізовано вікові періоди початку і продовження літературної і художньої творчості, наявність/відсутність зміни географічного простору під час онтогенезу літературно обдарованих та образотворчо обдарованих особистостей, вікові періоди початку і продовження творчості залежно від наявності чи відсутності зміни географічного простору, жанрова приналежність та жанровий розподіл творчих продуктів залежно від вікових періодів літературної творчості, процесуально-динамічні характеристики літературної творчості, життєві події як атрактори літературної та художньої творчості у певні вікові періоди, періоди розвитку творчої особистості у процесі онтогенезу за фрамою S. Експериментальний аналіз показав наступне.

1. Початок літературної творчості у респондентів групи А відбувався в період від 6-7 до 14-15 років із статистично значущими піками у період 8-9, 10-11, 12-13 років із яскраво вираженим візуальним піком, що припадає на 12-13 років — і раніше за респондентів групи Б. Це може бути пов'язане з відомим фактом, що впродовж періоду від 8 до 12 років відбувається більш інтенсивний ріст кори у ширину у лівій півкулі порівняно із правою (Л. К. Семенова та ін.) і так само відомим фактом, що за розвиток і функціонування мовленнєвих структур відповідає ліва півкуля головного мозку. Більш ранній початок творчості у респондентів групи А по відношенню до групи Б може свідчити про те, що у них ріст у ширину кори лівої півкулі розпочинається раніше. У той же час між віковими періодами початку літературної творчості і якістю творчого продукту прямої залежності немає.

2. Продовження літературної творчості має тенденцію рівномірного розподілу між віковими періодами після 10-11 років. В цілому респонденти групи Б менш інтенсивно порівняно з респондентами групи А займалися літературною творчістю у наступні вікові періоди, а після 16-17 років взагалі полишали заняття літературною творчістю. Можна припустити, що поштовхом до початку літературною діяльністю у респондентів групи Б стали психофізіологічні особливості дозрівання: дозрівання мовленнєвих структур мозку у період від 10-11 до 12-13 років. Після досягнення періоду визрівання кори лівої півкулі респонденти групи А впродовж наступного періоду пишуть рівномірно, а якість творчого продукту на продовження літературної творчості не впливає.

3. Зміна географічного простору має значення у відповідні сенситивні періоди. В цілому за цим критерієм респонденти порівнюваних груп мають багато спільного, але у респондентів групи А в обидва сенситивні періоди переїзтів було більше, що дозволяє зробити припущення, що зміна географічного простору сприяє процесу літературної творчості. У той же час зміна географічного простору у сенситивні періоди на якість творчого продукту не впливає. Незалежно від того, продовжували респонденти заняття літературною творчістю чи ні, підгрупи з наявністю переїзтів починали писати в одні й ті самі періоди. Водночас ті респонденти, які не змінювали географічного простору і припинили заняття літературною творчістю, розпочинали писати пізніше тих, хто переїздив (незалежно від продовження чи припинення занять літературною творчістю). На підставі даних аналізу можна припустити, що вік переїзду впливає на процес літературної творчості відстрочено. Респонденти, які змінювали географічний простір і не припиняли занять літературною творчістю, в цілому починають писати раніше, й найбільш інтенсивно — із ростом кори лівої півкулі в ширину. У респонден-

тів, які припинили заняття літературною творчістю, зміна географічного простору не впливає на вікові періоди початку літературної творчості. Це дозволяє зробити припущення про висхідний низький рівень розвитку літературних здібностей, що зрештою і веде до припинення занять літературною творчістю (див. табл.1).

Таблиця 1

Вікові періоди зміни географічного простору, початку та продовження творчості авторів вербально-художнього тексту

Вікові періоди зміни географічного простору									
Група	Кількість	до 5 років	6 - 7	8 - 9	10 - 11	12 - 13	14 - 15	16 - 17	18 - 19
A1	33 із 100	10	4	5	5	4	5	8	4
A2	39 із 100	13	5	0	2	3	5	10	8
A	72 із 200	23	9	5	7	7	10	18	12
Б	36 із 170	7	2	2	5	4	2	10	6
Початок творчості									
A1	33 із 100	1	5	4	9	11	1	1	1
A2	39 із 100	2	3	9	9	9	5	1	1
A	72 із 200	3	8	13	18	20	6	2	2
Б	36 із 170	0	2	2	5	9	7	1	1
Продовження творчості									
A1	33 із 100	0	0	4	13	17	27	26	14
A2	39 із 100	0	3	7	15	16	20	24	21
A	72 із 200	0	3	11	28	33	47	50	35
Б	36 із 170	0	0	0	0	3	3	7	0

4. Між віковими періодами створення творчого продукту і його жанровою приналежністю кореляція відсутня. В межах кожної групи і підгрупи були виділені домінуючі жанри: 70 % респондентів групи А і 58 % респондентів групи Б писали поетичні твори, 52 % респондентів підгруп А і 12 % респондентів групи Б писали прозові твори, 29 % респондентів підгруп А і 12 % респондентів групи Б вели щоденникові записи, 13 % респондентів підгруп А і 5 % респондентів групи Б писали казкові твори; 68 % респондентів підгруп А2 і 72 % респондентів групи А1 писали поетичні твори, 55 % респондентів підгруп А2 і 49 % респондентів групи А1 писали прозові твори, 27 % респондентів підгруп А2 і 31 % респондентів групи А1 вели щоденникові записи, 18 % респондентів підгруп А2 і 10 % респондентів групи А1 писали казкові твори.

5. Стосовно процесуально-динамічних характеристик літературної творчості статистично значущих різниць між стадіями творчого процесу (свідомий, частково свідомий, підсвідомий, сновидіння тощо) між підгрупами А1 і А2 групи А не було виявлено. У респондентів групи Б за критерієм χ^2 на 0,05 рівня значущості виявлені статистично значимі різниці між стадіями творчого процесу: 1) повністю

усвідомлюваною й повністю несвідомою — та 2) частково усвідомлюваною. Порівняльний аналіз груп А і Б за критерієм χ^2 на 0,05 рівня значущості показав наявність статистично значущих різниць між стадіями творчого процесу у груп Б і А: у групи Б переважає або повністю усвідомлювана, або повністю несвідома стадія. Щодо інсайту як механізму літературної творчості за критерієм χ^2 на 0,05 рівня значимості не було виявлено статистично значущих різниць між підгрупами А1 і А2 групи А, водночас респонденти групи Б відзначили, що у процесі створення літературних творів вони перебували переважно у стані інсайту.

6. Аналіз впливу життєвих подій як атракторів літературної творчості не виявив прямого збігу вікового періоду, коли відбуваються позитивні і змішані життєві події, та віку початку та продовження творчості. Це дозволило припустити, що тут вплив події відбувається відстрочено. Були виявлені статистично значущі різниці між віковими періодами впливу негативних подій на формування творчої особистості: у респондентів групи А між періодом від 5 до 12-13 та періодом від 14-15 до 18-19 років та рештою вікових періодів (статистично значущий пік припадає на період 18-19 років і збігається з візуальним); у респондентів групи Б — між періодами від 5 до 10-11 та від 12-13 до 16-17 років (статистично значущий пік припадає на період 12-13 років і збігається з візуальним). У респондентів групи А вплив негативної події на початок творчості відбувається відстрочено, а між впливом негативної події і продовженням творчості є пряма залежність (див.табл.2).

Таблиця 2

**Життєві події як атрактори літературної творчості
авторів вербально-художнього тексту**

Група	Кількість	до 5 років	6 - 7	8 - 9	10 - 11	12 - 13	14 - 15	16 - 17	18 - 19
Позитивні життєві події									
A1	100	24	21	29	35	33	47	39	48
A2	100	14	12	18	24	24	38	31	36
A	200	38	33	47	59	57	85	70	84
Б	170	5	13	7	17	19	24	48	25
Негативні життєві події									
A1	100	6	6	10	15	18	35	38	40
A2	100	5	11	14	13	14	19	19	32
A	200	11	17	24	28	32	54	57	72
Б	170	1	2	1	3	13	10	10	3
Змішані життєві події									
A1	100	26	26	35	43	43	67	60	66
A2	100	18	23	29	34	35	48	41	52
A	200	44	49	64	77	78	115	101	118
Б	170	5	15	8	19	30	32	54	26

7. Порівняння періодів розвитку творчої особистості у процесі онтогенезу за лінією (фрамою) S показало збіг із даними щодо аналізу впливу життєвих подій як

атракторів літературної творчості: у респондентів підгрупи А1 (респонденти, що не припиняли створювати творчі продукти високої якості) між впливом негативної події і продовженням творчості є пряма залежність.

8. Порівняльний аналіз творчості у сфері літератури та образотворчого мистецтва, здійснений для додаткового підтвердження гіпотези і даних, отриманих у результаті теоретичного порівняльного аналізу творчості у сфері літератури та образотворчого мистецтва, показав наявність статистично значущих різниць стосовно вікових періодів початку творчої діяльності. Статистичні і візуальні піки респондентів обох груп не збігаються (художники починають творчість раніше). Статистично значущий і візуальний пік у респондентів групи В припадає на віковий період до 5 років, а у респондентів групи А1 — на 12-13 років. Довірчий інтервал розподілу вікових періодів продовження творчості респондентів групи А1 і групи В припадає на періоди від 8-9, 10-11, 12-13, 14-15 років і має тенденцію рівномірного розподілу. Візуально лінія початку і продовження творчості повторює фразу S (початок творчості: від періоду до 5 років і до періоду 10-11 років — ввігнута лінія фрази S; продовження: від 10-11 до 18-19 — опукла). Статистично значущі і візуальні піки у респондентів групи А1 і В припадають на вікові періоди до 5 років (збіг), і на період 16-17 (група А1) і 18-19 (група В). Порівняльний аналіз груп А1 і В за критерієм χ^2 на 0,05 рівня значущості виявив статистично значущі різниці між групами стосовно впливу негативних подій. У групи А1 визначаються статистично значущі і візуальні піки, що припадають на періоди 14-15, 16-17 і 18-19 років, а у групи В вони відсутні.

На етапі формувального та контрольного експерименту за допомогою методу %-го контент-аналізу проаналізовано продукти творчої діяльності (вербально-художні тексти на тему «Спогади про дитинство») літературно обдарованих особистостей, які займалися і займаються літературною діяльністю в даний час (респонденти групи А). Результати контент-аналізу на етапі формувального експерименту виступили в якості допоміжного критерію щодо розподілу респондентів на групи А. в. (з високим рівнем якості творчого продукту) та А. д. (з достатнім рівнем якості творчого продукту). Під час проведення контрольного експерименту ми спиралися на дані діагностичного обстеження респондентів, отримані в ході констатувального експерименту.

У результаті цього обстеження було виявлено різниці за рівнем розвитку основних складових структури особистості авторів вербально-художніх текстів. Результати респондентів з високим рівнем якості творчого продукту (група А. в.) дозволяють зробити висновок про наявність високого рівня розвитку основних структурних компонентів здібностей до літературної творчості. Результати респондентів з достатнім рівнем якості творчого продукту (група А. д.) дають змогу визначити рівень розвитку основних структурних компонентів літературних здібностей як достатньо високий або вище середнього, що спонукало до розробки програми розвитку літературно обдарованих особистостей.

Упродовж навчального року респонденти групи А (А. в. та А. д.) приймали активну участь у впровадженні експериментальної комплексної програми розвитку літературно обдарованих особистостей. Таким чином, під час проведення формувального експерименту ми працювали з групою А (А. в. та А. д. відповідно з високим і достатнім рівнем якості творчого продукту), і спиралися на результати діагностичного обстеження респондентів, що входять до цієї групи.

За результатами впровадження комплексної програми розвитку літературно обдарованих особистостей для вимірювання рівня розвитку основних структурних компонентів літературних здібностей (емпатії, творчого вербального мислення) та змістовної різноманітності вербально-художніх текстів респондентів групи А ми використали ті ж самі діагностичні методики, що і під час констатувального експерименту: опитувальник Меграбяна-Епгітейна, методику Юсупова, тест «Незвичайне використання», методику РАТ Медніка, тест Зіверта та контент-аналіз.

Порівняння середніх значень показників в групі А до і після експерименту дозволяє зробити висновок, що в результаті формувального експерименту у досліджуваних підвищився рівень вербальної винахідливості, здібності вербального комбінування, дару письменства, а також здібності наочної фантазії та інтуїції.

Таким чином, у процесі розвитку літературно обдарованих особистостей необхідним є вплив збагаченого соціокультурного середовища.

Узагальнення результатів дослідження дозволило сформулювати загальні висновки.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі представлені теоретичне узагальнення та експериментальне розв'язання проблеми психології літературної творчості в юності, що виявилось у вивченні проблеми літературної творчості в умовах сучасного етапу розвитку психологічної науки як складової частини загальногуманітарних наук, обґрунтоване вивчення літературної творчості з позицій системно-стратегічного підходу, визначена можливість застосування новітньої теорії тексту та теорії динамічних систем під час психологічного аналізу процесу породження вербально-художнього тексту, досліджені вікові відмінності та мотиваційні особливості особистості в юнацькому віці, здійснене біографічне експериментальне дослідження процесу літературної творчості авторів вербально-художнього тексту минулого, розроблена психофрактальна концепція літературної творчості в юності, охарактеризовані дисипативні та атрактивні процеси в онтогенезі творчої особистості та виявлена їх вікова кореляція, визначена індивідуальна специфіка літературної творчості через аналіз хронотопів, проведений порівняльний аналіз літературної творчості, образотворчої діяльності та математичної творчості, виявлені споріднені типи загальної художньо-просторової обдарованості, проведено експериментальне дослідження особливостей літературної творчості в юності авторів вербально-художнього тексту сучасності, обґрунтовано та впроваджено комплексну програму розвитку літературно обдарованих особистостей в юності.

1. На сучасному етапі розвитку психологічної науки проблема вивчення літературної творчості пов'язана з низкою труднощів: відсутність чіткої та несуперечливої загальної теорії творчості; відсутність систематичної й методологічно виразної теорії літературної творчості; відсутність комплексних досліджень літературної творчості саме психологічною наукою. Продуктивним є вивчення творчості з позицій системно-стратегічної концепції, оскільки основою обдарованості є стратегіальна організація свідомості. Системно-стратегічна концепція творчої діяльності передбачає тлумачення творчості як органічної складової цілісного психічного потенціалу суб'єкта, що є основою його діяльності.

2. На основі розвитку положень системно-стратегічної концепції процес літературної творчості розглянуто у термінах теорії динамічних систем. Процес відповідає характеристикам фракталу, а «вимірювання» хаотичних процесів можна здійснювати за допомогою виявлення атракторів. Атракторами процесу літературної творчості виступають: 1) механізми самої мови й мовлення (механізми породження вербального тексту) — на нижчому, загальному рівні; 2) індивідуальні особливості творчої особистості, які формуються у процесі її онтогенезу. Атракторами першого рівня виступають комунікативні фрагменти та комунікативний контур висловлювання (КФ і КВ), атракторами другого — онтогенетичні чинники, які, з одного боку, впливають на формування «зламів», порушуючи сталість КФ і КВ (і в остаточному результаті сприяють створенню неповторного, принципово нового тексту), а з іншого — змушують несталу, хаотичну систему завдяки точкам «притягання» отримувати фрактальну розмірність, набуваючи певних завершених форм. На відміну від більш-менш визначених механізмів першого типу, механізми другого типу до цього часу психологічною наукою не розроблялися, ми їх визначили вперше. У ролі таких механізмів виступають певні «особистісні» атрактори — чинники онтогенезу особистості, які впливають на складення неповторного, складного, авторського малюнку «фрактала». Типи атракторів можна виокремити за оцінною віссю (позитивні, негативні, змішані) та за векторною спрямованістю взаємовпливів особистості та середовища.

3. Процес взаємодії творчої особистості з навколишнім «часо-простором» відбувається за фрамою S: у першому — пасивному — періоді (ввігнута частина лінії S) формування творчої особистості на тлі визрівання певних мозкових структур (вертикальних, горизонтальних, латеральних) відбуваються різні впливи на неї певних часо-просторових чинників, і таким чином формується своєрідна «часо-просторова матриця» майбутнього творця. На початковому етапі (10–12 — 17–18 років) відбувається засвоєння чужих засобів (особливо якщо відбувається так званий «феномен зустрічі», який відіграє двояку роль: позитивну, даючи творчий зразок для особистості, що тільки формується, — і негативну, оскільки відбувається первинна дисипація первинного простору в початківця). Цей процес у термінах семіотики може бути визначений таким чином: відбувається засвоєння юною творчою особистістю чужих комунікативних фрагментів (КФ) і комунікативних контурів висловлювання (КВ), за допомогою яких творець-початківець намагається побудувати власний віртуальний простір. Тому з-під його пера виходять вторинні, несамостійні, наслідувальні твори, а головне — власна часо-просторова матриця вступає в конфлікт із чужими засобами її вираження.

Власна часо-просторова матриця під час завершального етапу (після 17–18) становлення і остаточного визрівання всіх мозкових структур (опукла частина фрами S) вимагає нового втілення — у творчої особистості виникає свого роду «відповідь» на зовнішні впливи — бажання створити власний віртуальний простір (простір власне самостійної — оригінальної творчості), який спочатку проявляється у створенні власного реального простору. Оскільки в період юності завершується формування абсолютного всіх мозкових структур і настає період регресії і ревізії попереднього досвіду, то цілком пояснювані кризові стани, у яких опиняється юна творча особистість. Саме на цей період припадають різноманітні «втечі» — починаючи від поїздок в інші місця (міста, села, країни) чи відмови від творчості до спроб накласти на себе руки (втеча в «інші світи»). Під час цієї ревізії, що є

поверненням не тільки до попереднього досвіду, але й перш за все поверненням до первинної часо-просторової матриці, відбувається пошук власних засобів творчого самовираження, які б відповідали первинній часо-просторовій моделі.

4. У період юності відбувається вторинна атракція як друга спроба відновлення власного первинного простору. На відміну від першої (що відбувається у віці приблизно 10 років, з діапазоном індивідуальнісного коливання від 10 до 14), вона має вже «віртуальний» характер (перша атракція пов'язана із спробою відгородження реального фізичного простору). Первісна (дитинна) часо-просторова матриця є своєрідною «формулою» подальшого розгортання «первісного фракталу» в низку самоподібних. Причому первісна матриця (і прагнення її постійного відновлення, особливо під час кризових ситуацій) діє упродовж усього життя. Це підтверджується і випадками «затриманої творчості»: навіть якщо творець спочатку пішов протилежним до своєї «природи» й онтогенетичної «матриці» шляхом, то все одно (приблизно в середині життєвого шляху) «пружина», що розтяглася до своєї межі, починає стрімко згортатися, повертаючись до притаманного їй первісного стану, тобто до розгинання фрази S. Коли відбувається повернення до себе, до своєї онтогенетичної матриці, творець «вперше відчуває життя» («за довгі роки мовчання й скутості»). Отже, навіть «затримана творчість» відбувається за загальними законами, тільки дія їх, відтягнена в часі, згодом виявляється ще більш інтенсивною, оскільки завдяки доцентровим процесам прискорюється швидкість повернення до першооснов особистості, до її власної онтогенетичної матриці. У разі штучної затримки процесу літературної (і ширше — художньої) творчості через тривалий період відбувається бурхливе, інтенсивне повернення до власної онтогенетичної (гуманітарної) матриці.

Переважає більшість авторів вербально-художніх текстів ясно усвідомлює те, що саме «просторовість» живе в них і в них проявляється в різних формах у процесі творчої діяльності. Під час онтогенезу творчої особистості й подальшого самовиявлення її через самостійну творчість одночасно діють дві різноспрямовані сили: щоразу авторський хронотоп тяжіє до неповторності (порівняно з іншими індивідуалізованими просторами інших особистостей) й повторюваності (відносно свого неповторного часо-просторового атрактору, що є завжди різним у співставленні з іншими просторами і завжди однаковим, що дорівнює собі). Неповторні індивідуальні фрактали кожного з авторів вербально-художнього тексту, якщо розташувати їх серед решти таких само неповторних фракталів інших авторів ВХТ, будучи поміченими до іншої сітки координат (біографічні події, життєвий шлях, особливості творчого доробку тощо), відразу ж виявляються однорідними, однаковими за структурою. Можна окремо простежити повторюваність основних типів фракталів в межах тієї чи іншої культури, епохи, нації, чи просто жанру або художнього напрямку/групування, географічного локусу, створивши відповідні «часо-просторові паспорти».

5. Вербально-художня обдарованість є спорідненою з образотворчою, формування первісної матриці у бінарно обдарованих особистостей відбувається так само, як і у авторів суто вербальних текстів. Якщо у вербально-художньої особистості переважають просторові характеристики «природного», реального характеру, то в математично обдарованій переважають абстрактні характеристики простору або опис дій та емоцій, викликаних подіями, а не властивостями оточуючого простору. Таким чином, можна говорити про існування єдиної первісної матриці, яка складається

під час онтогенезу творчих особистостей, котрі мають подвійне обдаровання — живописне й художньо-вербальне, і абсолютно не схожої на них первісної матриці, яка складається під час онтогенезу математично обдарованої особистості.

6. За результатами експериментального дослідження психологічних особливостей літературної творчості в юності авторів вербально-художніх текстів сучасності отримані наступні дані.

Початок літературної творчості авторів вербально-художніх текстів відбувався в період від 6-7 до 14-15 років із статистично значущими піками у період 8-9, 10-11, 12-13 років; між віковими періодами початку літературної творчості і якістю творчого продукту прямої залежності не виявлено. Продовження літературної творчості має тенденцію рівномірного розподілу між віковими періодами після 10-11 років; респонденти групи Б менш інтенсивно порівняно з респондентами групи А займалися літературною творчістю у наступні вікові періоди, а після 16-17 років взагалі полишали заняття літературною творчістю.

Зміна географічного простору у відповідні сенситивні періоди сприяє процесу літературної творчості. Респонденти, які змінювали географічний простір і не припиняли занять літературною творчістю, в цілому починають писати раніше, респонденти, які не змінювали географічного простору і припинили заняття літературною творчістю, розпочинали писати пізніше тих, хто переїздив (незалежно від продовження чи припинення занять літературною творчістю). На підставі даних аналізу можна припустити, що вік переїзду впливає на процес літературної творчості відстрочено. У той же час зміна географічного простору у сенситивні періоди на якість творчого продукту не впливає.

Між віковими періодами створення творчого продукту і його жанровою приналежністю кореляція відсутня. Порівняльний аналіз процесуально-динамічних характеристик літературної творчості респондентів груп А і Б показав наявність статистично значущих різниць між стадіями творчого процесу (свідомий, частково свідомий, підсвідомий, сновидіння тощо); у групи Б переважає або повністю усвідомлювана, або повністю несвідомі стадія.

Аналіз впливу життєвих подій як атракторів літературної творчості не виявив прямого збігу вікового періоду, коли відбуваються позитивні і змішані життєві події, та віку початку та продовження творчості. Порівняння періодів розвитку творчої особистості у процесі онтогенезу за лінією (фрамою) S показало збіг із даними щодо аналізу впливу життєвих подій як атракторів літературної творчості: у респондентів, що не припиняли створювати творчі продукти високої якості між впливом негативної події і продовженням творчості є пряма залежність.

Порівняльний аналіз творчості у сфері літератури та образотворчого мистецтва показав наявність статистично значущих різниць стосовно вікових періодів початку творчої діяльності (художники починають творчість у період до 5 років). Виявлено, що продовження творчості респондентів відбувається у періоди від 8-9, 10-11, 12-13, 14-15 років і має тенденцію рівномірного розподілу. Початок і продовження творчості співпадає з періодами фрази S (початок творчості: від періоду до 5 років і до періоду 10-11 років — звігнута лінія фрази S; продовження: від 10-11 до 18-19 — опукла).

За результатами впровадження комплексної програми розвитку літературно обдарованих особистостей в юнацькому віці та проведенні констатувального і

контрольного експерименту доведено, що рівень розвитку літературних здібностей як підструктури особистості здатної до літературної творчості залежить від впливу збагаченого соціокультурного середовища.

Подальша розробка проблеми передбачає численні розгалуження теми: дослідження на більш широкому матеріалі, як формуються первісні матриці споріднених і протилежних обдарованостей (образотворчої, математичної і музичної), виявлення часо-просторових характеристик окремих жанрів (тобто чи впливає і як саме первісна матриця творчої особистості на обирання нею того чи іншого жанру, у якому вона себе художньо виявляє під час творчої діяльності), складення детальних «часо-просторових» паспортів письменників, поетів, художників минулого й сучасності, щоб «унаочнити» внутрішній простір творчої особистості. Пропонований нами метод може принести багато відкриттів не тільки в дослідженні літературної творчості (і не тільки періоду юності), а і взагалі творчості, яка проявляє себе у всіх без винятку сферах людського життя.

СПИСОК ОСНОВНИХ ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

I. Одноосібні монографії та навчальні видання:

1. Кривопишина О. А. Психологія літературної творчості в юності: монографія / О. А. Кривопишина. — Суми : Видавництво СумДУ, 2009. — 448 с.

II. Статті у фахових науково-методичних виданнях

1. Кривопишина Е. А. Психосемантический анализ поэтических текстов в юношеском возрасте (на примере раннего творчества О. Мандельштама) / Е. А. Кривопишина // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. — Серія № 12 : психологічні науки. — К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. — С. 374–381.

2. Кривопишина О. А. Аналіз індивідуальних хронотипів авторів вербально-художніх текстів / Кривопишина О. А. // Актуальні проблеми психології : проблеми психології творчості : [зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. В. О. Моляко]. — Т. 12. — Вип. 8. — Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. — С. 113–121.

3. Кривопишина О. А. Аналіз сучасних досліджень з проблем психологічних особливостей становлення та творчого розвитку особистості в юнацькому віці / Кривопишина О. А. // Актуальні проблеми психології : [зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка]. — К. : Логос, 2007. — Т. 7. — Вип. 13. — С. 239–245.

4. Кривопишина О. А. Гендерний аналіз особливостей розвитку літературно обдарованих особистостей / Кривопишина О. А. // Актуальні проблеми психології : проблеми психології творчості : [зб. наук. праць / за ред. В. О. Моляко]. — Т. 12. — Вип. 3. — Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Я. Франка, 2007. — С. 101–110.

5. Кривопишина О. А. Дослідження індивідуальної специфіки часо-просторових матриць літературної творчості / Кривопишина О. А. // Актуальні проблеми психології : Етнічна психологія. Історична психологія. Психолінгвістика / за ред. С. Д. Максименка, М.-А. Чепи. — К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2009. — Т. 9. — Ч. 4. — С. 186–195.

6. Кривопишина О. А. Дослідження способу життя літературно обдарованих особистостей у часо-просторових параметрах / О. А. Кривопишина // Актуальні проблеми психології : [зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка]. — К. : Логос, 2008. — Т. 7. — Вип. 15. — С. 154–159.

7. Кривопишина О. А. Дослідження літературної творчості в межах полідисциплінарної теорії діяльності / О. А. Кривопишина // Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. — К. : Главник, 2005. — Вип. 26 : в 4-х т. — Т. 2. — С. 398–404.

8. Кривопишина О. А. Експериментальне дослідження вікових періодів літературної творчості сучасних авторів вербально-художнього тексту / О. А. Кривопишина // Актуальні проблеми психології : Проблеми психології творчості. Зб. наук праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. акад. В. О. Моляко. — Т. 12. — Вип. 10. — Ч. 1. — Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Я. Франка, 2010. — С. 378–384.

9. Кривопишина О. А. Експериментальне дослідження творчості у сфері літератури та образотворчого мистецтва / Кривопишина О. А. // Актуальні проблеми психології : проблеми психології творчості : [зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України / за ред. акад. В. О. Моляко]. — Т. 12. — Вип. 9. — Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Я. Франка, 2010. — С. 180–188.

10. Кривопишина О. А. Експериментальне дослідження жанрової своєрідності літературної творчості в юності / Кривопишина О. А. // Проблеми сучасної психології : [зб. наук. праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої]. — Вип. 9. — Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. — С. 86–95.

11. Кривопишина О. А. Експериментальне дослідження життєвих подій як атракторів літературної творчості / О. А. Кривопишина / Актуальні проблеми психології // Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка — Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Я. Франка, 2010. — Т. 7 — Вип. 23. — С. 283–291.

12. Кривопишина О. А. Затриманий процес літературної творчості як окремих прояв дії часо-просторових «атракторів» під час онтогенезу творчої особистості / О. А. Кривопишина // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. — Серія № 12 : психологічні науки. — К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. — № 23 (47). — С. 3–10.

13. Кривопишина О. А. Здібності до літературної творчості та здібності до образотворчої діяльності: пошук універсалій / О. А. Кривопишина // Актуальні проблеми психології : проблеми психології творчості : [зб. наук. праць / за ред. В. О. Моляко]. — Т. 12. — Вип. 5. — Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. — С. 266–273.

14. Кривопишина О. А. Здібності до літературної та математичної творчості як два різних типи просторової обдарованості / О. А. Кривопишина // Актуальні проблеми психології : проблеми психології творчості : [зб. наук. праць / за ред. В. О. Моляко]. — Т. 12. — Вип. 6. — Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. — С. 143–149.

15. Кривопишина О. А. Інтуїція як складова творчої діяльності / О. А. Кривопишина // Актуальні проблеми психології : соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія. — К. : Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України, 2002. — Т. 1. — С. 94–97.

16. Кривопишина О. А. Новітня теорія тексту і системно-стратегічний підхід / О. А. Кривопишина // Вісник Нац. ун-ту України «Київський Політехнічний інститут». — Серія Філософія. Психологія. Педагогіка. — К. : ІВЦ «Політехніка», 2008. — Вип. 2 (23). — С. 75–78.

17. Кривопишина О. А. Образ світу як рефлексивне самоздійснення творчої особистості / О. А. Кривопишина // Вісник Нац. ун-ту України «Київський Політехнічний інститут». — Серія Філософія. Психологія. Педагогіка. — К. : ІВЦ «Політехніка», 2007. — № 2 (20). — Ч. 1. — С. 84–88.

18. Кривопишина О. А. Особливості мотивації літературної творчості в юнацькому віці / О. А. Кривопишина // Актуальні проблеми психології : [зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України] / за ред. Максименка С. Д. — К. : Логос, 2006. — Т. 7. — Вип. 9. — С. 143–149.

19. Кривопишина О. А. Особливості просторової матриці творчої особистості письменника М. В. Гоголя / О. А. Кривопишина // Актуальні проблеми психології : проблеми психології творчості : [зб. наук. праць / за ред. В. О. Моляко]. — Т. 12. — Вип. 7. — Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. — С. 116–124.

20. Кривопишина О. А. Особливості стадії творчого інсайту в процесі літературної творчості в юності / О. А. Кривопишина // Наукові записки Інституту психології імені Г. С. Костюка / за ред. акад. С. Д. Максименка. — К. : Міленіум, 2007. — Вип. 33 —. — С. 101–110.

21. Кривопишина О. А. Перспективи вивчення проблем психології творчості в контексті системного підходу / О. А. Кривопишина // Актуальні проблеми психології : [зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України] / за ред. С. Д. Максименка]. — К. : Логос, 2007. — Т. 7. — Вип. 12. — С. 111–117.

22. Кривопишина О. А. Проблеми вивчення психології творчості в умовах мультипарадигмального етапу розвитку гуманітарних наук / О. А. Кривопишина // Вісник Нац. ун-ту України «Київський Політехнічний інститут». — Серія Філософія. Психологія. Педагогіка. — К. : ІВЦ «Політехніка», 2007. — № 3 (21). — Ч. 1. — С. 58–63.

23. Кривопишина О. А. Процес літературної творчості в контексті новітньої теорії породження тексту / О. А. Кривопишина // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. — Серія № 12 : психологічні науки. — К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. — Вип. 20 (44). — С. 23–30.

24. Кривопишина О. А. Процес літературної творчості в юності: ізоморфізм творця і тексту / О. А. Кривопишина // Актуальні проблеми психології: Проблеми психології творчості : [зб. наук. праць / за ред. В. О. Моляко]. — Т. 12. — Вип. 4. — Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. — С. 124–132.

25. Кривопишина О. А. Процес літературної творчості в юності у вимірах теорії динамічних систем / О. А. Кривопишина // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. — Серія № 12 : психологічні науки. — К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. — № 22 (46). — С. 43–50.

26. Кривопишина О. А. Процес літературної творчості як низка самоподібних фракталів / О. А. Кривопишина // Актуальні проблеми психології : Етнічна психологія. Історична психологія. Психолінгвістика / за ред. С. Д. Максименка, М.-А. Чепи. — К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2008. — Т. 9. — Ч. 3. — С. 99–109.

27. Кривопишина О. А. Процес літературної творчості як окремий прояв «просторового самовиявлення» особистості / О. А. Кривопишина // Актуальні проблеми психології / за ред. С. Д. Максименка. — К. : Главник, 2009. — Т. 10. — Ч. 11. — С. 226–241.

28. Кривопишина О. А. Психологічні особливості індивідуалізованого простору письменників та поетів / О. А. Кривопишина // Проблеми сучасної психології : [зб. наук. праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої]. — Вип. 7. — Кам'янець-Подільський : Аксиома, 2010. — С. 321–332.

29. Кривопишина О. А. Психологічні особливості літературної творчості Марини Цветаєвої в період юності / О. А. Кривопишина // Актуальні проблеми психології : психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія / за ред. С. Д. Максименка — К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2008. — Т. 10. — Вип. 9. — С. 186–198.

30. Кривопишина О. А. Феномен «зустрічі» як чинник формування творчої особистості / О. А. Кривопишина // Проблеми загальної та педагогічної психології : [зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка]. — Т. 7. — Вип. 2. — К., 2005. — С. 73–80.

31. Кривопишина О. А. Часо-просторові «атрактори» процесу літературної творчості та механізми їх взаємодії під час онтогенезу творчої особистості / О. А. Кривопишина // Актуальні проблеми психології : проблеми психології обдарованості : [зб. наук. праць / за ред. С. Д. Максименка та Р. О. Семенової]. — Т. 6. — Вип. 3. — Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. — С. 142–148.

III. Матеріали наукових конференцій:

1. Кривопишина Е. А. Исследования мотивации творческой деятельности в юношеском возрасте / Е.А. Кривопишина : матеріали конф. викладачів, аспірантів, співробітників та студентів гуманітарного ф-ту (20–25 квітня 2006 р., Ч.2) / М-во освіти і науки України, Сумський держ. ун-т. / Відп. за вип. Л. П. Валенкевич. — Суми : Вид-во СумДУ, 2006. — С. 127–131.

2. Кривопишина Е. А. Особенности влияния временно-пространственных характеристик среды на функционирование семиотико-нарративных структур творческих личностей / Е.А. Кривопишина // Актуальные проблемы профессиональной подготовки кадров для регионов : Материалы II Всероссийской научн.-практ. конф. с междунар. участием / Кубанский гос. ун-т. — Краснодар : Кубан. гос. ун-т, 2003. — С. 218–221.

3. Кривопишина Е. А. Психологические концепции творчества в концепции гендерного анализа / Е.А. Кривопишина // Соціальні трансформації та проблеми жінок в сучасній Україні : зб. мат. Всеукр. наук. конф. [«Молодь в освіті»] (Суми, 17–18 травня 2008р.) / М-во освіти та науки Укр., Сумськ. держ. ун-т. — Суми : Вид-во СумДУ, 2005. — С. 84–90.

4. Кривопишина Е. А. Самоактуалізація як універсальна здатність творчої особистості / Е.А. Кривопишина : мат. наук.-практ. конф. викладачів, аспірантів, співробітників та студентів гуманітарного ф-ту (18–19 квітня 2005 р., Ч.2) / М-во освіти і науки України, Сумський держ. ун-т. — Суми : Вид-во СумДУ, 2005. — С. 3–5.

5. Кривопишина Е. А. Сновидення и творчество // Е. А. Кривопишина : мат. наук.-практ. конф. викладачів, аспірантів, співробітників та студентів гуманітарного ф-ту (14-28 квітня 2004 р.) / М-во освіти і науки України, Сумський держ. ун-т. — Суми : Вид-во СумДУ, 2004. — С.152–155.

6. Кривопишина Е. А. Современные модели исследования взаимодействия сознания и подсознания в процессе литературного творчества / Е. А. Кривопишина // Философские проблемы гуманитаризации высшего образования : IV междунар. наук.-практ. конф., Суми–Бердянськ, 2004 г. : [сб. ст. по мат. конф.]. — Суми : Вид-во СумДУ, 2004. — С. 171–174.

7. Кривопишина Е. А. Формирование способностей к творчеству: проблема гендерных различий / Е. А. Кривопишина // Політичні, економічні та психологічні виміри перехідного суспільства : II Всеукр. наук. конф., Суми, 24–26 листопада 2003 р. : [зб. мат.]. — Суми : Вид-во СумДУ, 2004. — С. 51–56.

8. Кривопишина О. А. Адаптація студентів-першокурсників до навчання як передумова розвитку креативності / О. А. Кривопишина // Молодь в освіті : наук.-мет. конф., Суми, 21 лютого 2008 р. : [зб. мат.]. — Суми : Вид-во СумДУ, 2008. — С. 21–29.

9. Кривопишина О. А. Невизначені питання та перспективи щодо вивчення проблеми творчої обдарованості / О. А. Кривопишина // Философские проблемы гуманитаризации высшего образования : II междунар. науч.-практ. конф., Суми–Бердянськ, 25-27 июня 2002 г. : [сб. ст. по мат. конф.]. — Суми : Вид-во СумДУ, 2002. — С.81–83.

10. Кривопишина О. А. Процесуально-динамічні характеристики літературної творчості в юності / О.А. Кривопишина //Творчий потенціал як умова та засіб реалізації особистості в трансформаційному суспільстві: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Суми, 21-22 жовтня 2010р., Ч.1) — Суми: Нота Бене, 2010. — С.95–100.

11. Кривопишина О. А. Сучасні дослідження характерологічних особливостей літературно-обдарованих особистостей / О. А. Кривопишина // Молодь в освіті : наук.-мет. конф., Суми, 26 лютого 2009 р. : [зб. мат.]. — Суми : Вид-во СумДУ, 2009. — С. 74–78.

12. Кривопишина О. А. Сучасний погляд на проблему розвитку творчої особистості: спадкоємність чи середовище / О. А. Кривопишина // Теорія і практика особистісно-орієнтованої освіти : мат. Всеукр. наук.-практ. конференції (Запоріжжя, 8-10 квітня 2003 р.). — Київ — Запоріжжя : Просвіта, 2003. — С.102–106.

АНОТАЦІЇ

Кривопишина О. А. Психологія літературної творчості в юності. — Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 — педагогічна та вікова психологія. — Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2011.

Дисертаційне дослідження присвячено виявленню психологічних основ процесу літературної творчості в юності. Проаналізовано стан вивчення проблеми літературної творчості в умовах сучасного мультипарадигмального етапу розвитку психологічної науки, обґрунтовано вивчення літературної творчості з позицій системного підходу та системно-стратегічної концепції творчої діяльності, визначено можливість застосування новітньої теорії тексту та теорії динамічних систем під час психологічного аналізу процесу породження вербально-художнього тексту, досліджено вікові відмінності та мотиваційні особливості особистості в юнацькому віці, здійснено біографічне експериментальне дослідження процесу літературної творчості авторів вербально-художнього тексту минулого, охарактеризовані дисипативні та атрактивні процеси у онтогенезі творчої особистості та виявлено їх вікову кореляцію, визначено індивідуальну специфіку літературної творчості через аналіз хронотопів, проведено порівняльний аналіз літературної творчості, образотворчої діяльності та математичної творчості, виявлено споріднені типи загальної художньо-просторової обдарованості, проведено експериментальне дослідження особливостей літературної творчості в юності авторів вербально-художнього тексту сучасності, впроваджено комплексну програму розвитку літературно обдарованих особистостей в юнацькому віці, за результатами констатувального і формувального експерименту доведено, що рівень розвитку літературних здібностей як підструктури особистості, здатної до літературної творчості, залежить від впливу збагаченого соціокультурного середовища.

Ключові слова: літературна творчість у юності, системно-стратегічний підхід, новітня теорія тексту, вербально-художній текст, дисипативні та атрактивні процеси, творча особистість, аналіз хронотопів, механізми процесу літературної творчості, вікові періоди розвитку, аттрактор, фрактал.

Кривошпина Е. А. Психология литературного творчества в юности. — Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора психологических наук по специальности 19.00.07 — педагогическая и возрастная психология. — Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, Киев, 2011.

В диссертационной работе исследованы психологические особенности литературного творчества в юности на основе системного подхода и системно-стратегической концепции творческой деятельности. Проанализированы проблемы изучения психологии литературного творчества на современном мультипарадигмальном этапе развития науки; определены возможности использования теории динамических систем в процессе психологического анализа литературной творческой деятельности; доказано, что исследование процесса литературного творчества и его психологических особенностей возможно при условии изучения механизмов процесса создания вербального текста, охарактеризованы диссипативные и атрактивные процессы в онтогенезе творческой личности, выявлена их возрастная корреляция. Изучение процесса литературного творчества с позиций теории динамических систем позволило установить, что процесс творчества отвечает характеристикам фрактала, а измерение хаотических процессов возможно с помощью выявления аттракторов. В качестве аттракторов процесса литературного

творчества выступают: 1) механизмы языка и речи (механизмы создания вербального текста) — на низшем, общем уровне; 2) индивидуальные особенности творческой личности, формирующиеся в процессе онтогенеза. Установлено, что в роли основных выступают «личностные» аттракторы — временно-пространственные характеристики онтогенеза личности, которые влияют на создание неповторимого, сложного, авторского рисунка «фрактала». Определены основные периоды онтогенеза творческой личности: на начальном этапе (10–12 — 17–18 лет) вследствие возрастных особенностей созревания мозговых структур и определенных средовых влияний формируется своеобразная «временно-пространственная» матрица будущего творца; на завершающем этапе (после 17–18 лет) окончательного созревания всех мозговых структур собственная матрица требует новой реализации — у творческой личности возникает «ответ» на внешние воздействия — желание создать собственное виртуальное пространство самостоятельного оригинального творчества. В период юности наступает период регрессии и ревизии прошлого опыта, происходит вторичная аттракция как вторая попытка создания собственного первичного пространства. Первичная «временно-пространственная матрица» является своеобразной «формулой» дальнейшего разворачивания «первичного фрактала».

Экспериментальное исследование доказало, что в процессе онтогенеза творческой личности и дальнейшего самовыражения в самостоятельном литературном творчестве одновременно действуют две разнонаправленные силы: всякий раз авторский хронотоп тяготеет к *неповторимости* (сравнительно с другими индивидуализированными пространствами других личностей) и *повторяемости* (относительно своего неповторимого временно-пространственного аттрактора, всегда разного в сопоставлении с другими пространствами и всегда одинакового, тождественного себе). Неповторимые (относительно других неповторимых фракталов других авторов) индивидуальные фракталы авторов вербально-художественного текста, будучи помещенными в другую сетку координат (биографические события, жизненный путь, особенности творческого продукта), оказываются однородными, структурно одинаковыми. В результате сравнительного анализа литературного, изобразительного и математического творчества определены родственные типы общей пространственно-художественной одаренности. Выявлено наличие единой первичной матрицы, формирующейся в процессе онтогенеза бинарно одаренных творческих личностей, проявивших способности в области литературы и изобразительного искусства, и абсолютно иной первичной матрицы, которая формируется в процессе онтогенеза математически одаренной личности. По результатам проведения экспериментального исследования процесса литературного творчества в юности, внедрения комплексной программы развития литературно одаренных личностей в юношеском возрасте, доказано, что на уровень развития литературных способностей творческой личности оказывает влияние обогащенная социокультурная среда.

Ключевые слова: литературное творчество в юности, системно-стратегический подход, теория текста, вербально-художественный текст, диссипативные и аттрактивные процессы, творческая личность, анализ хронотов, механизмы процесса литературного творчества, возрастные периоды развития, аттрактор, фрактал.

Kryvopys'hyna O. A. Psychology of Literary Work in Youth. — Manuscript.

A dissertation for the Scholarly Degree of Doctor of Psychology, Speciality 19.00.07 — Educational and Age Psychology. — M.P. Dragomanov National Pedagogical University. — Kyiv, 2011.

This dissertation research is devoted to the study of age peculiarities of the process of literary work in youth. This work presents the analysis of the state of studying literary work problems in youth at the modern multiparadigm stage of the psychological science; gives proof of studying literary work from the position of the system-strategic approach; determines the possibility of using New Text theory and Dynamic System theory in the psychological analysis of the process of creating a verbal belles-lettres text; considers age differences and motivational peculiarities of a person in his/her youth; carries out biographical experimental research of the process of literary work of verbal belles-lettres text authors of the past; describes dissipation and attraction processes in the ontogenesis of a creative person and presents their age correlation; defines individual specific character of literary work through the chronotope analysis; carries out comparative analysis of literary, visual arts and mathematics work; reveals allied types of general artistic and spatial endowments; carries out experimental research of literary work peculiarities of verbal belles-lettres text authors of the present time. According to the results of the experimental research "The process of literary creation in adolescence, the introduction of the complex program for the development of a literary talented personality in his/her youth" it was proved that rich social surrounding makes influence upon the level of the literary skills development of a creative person.

Key words: literary work in youth, system-strategic approach, New Text theory, verbal belles-lettres text, dissipation and attraction processes, creative person, chronotope analysis, mechanisms of literary work process, age periods of development, attractor, fractal.

Підписано до друку 02.03.2011
Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 2,4. Обл.-вид. арк. 2,2. Тираж 100 пр. Зам. №295.

Видавець і виготовлювач
Сумський державний університет
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №3062 від 17.12.2007.

